

STAROHRVATSKA NEKROPOLA U STANKOVCIMA KOD BENKOVCA

JANKO BELOŠEVIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 904:393.1(497.18)
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1984-10-31

Autor je u radu obradio rezultate istraživanja sačuvanog dijela staro-hrvatske nekropole ranog horizonta u selu Stankovcima kod Benkovca. Na osnovi analize arheoloških nalaza iz 13 istraženih grobova — popraćenih detaljnom tehničkom i fotodokumentacijom, kao i na temelju svih zapažanja uočenih istraživanjem preostataka, nesumnjivo veće ali eksploatacijom pijeska uništene, nekropole, spašeni dio grobova datira okvirno u 8. stoljeće. Istraženi grobovi izrazito su poganskog obilježja, u pogledu kulta pokapanja, a po sadržaju grobnih nalaza jače naglašeni kulturni utjecaj autohtonog življa. Dok je za kult pokapanja karakteristična osebujna kamena grobna arhitektura kasnoantičkog obilježja, i paljenje kulturnih vatri u grobovima, dotle kod grobnih priloga pozornost zaslužuje keramika, rađena pod utjecajem autohtonog kasnoantičkog življa, te još neki upotrebnici predmeti kasnoantičke provenijencije — češalj i šilo.

S obzirom na iznesene karakteristike, groblje pripada najstarijem sloju dalmatinsko-hrvatskih groblja ranog horizonta, i po mišljenju autora predstavlja značajan doprinos za daljnje proučavanje i osvjetljavanje geneze i razvoja najstarije materijalne i duhovne kulture Hrvata u novoj postojbini na obali i zaleđu istočnog Jadrana, a time i kulture Južnih Slavena uopće.

Za područje sjeverne Dalmacije, omeđeno rijekama Zrmanjom i Krkom, s pravom se može kazati da je jedan od arheološki najbogatijih terena na cijeloj obali i u zaleđu istočnog Jadrana, gdje život kontinuirano teče od najstarijih vremena do danas. To plodno i za život pogodno područje bilo je gusto napučeno već u prapovijesno vrijeme,¹ a značajnu povijesnu ulogu imalo u doba rimske vlasti, kada je na tom području izvršena urbanizacija značajnijih ilirskih gradinskih i ostalih naselja i kada su formirani brojni municipalni centri (Aenona, Nedinum, Asseria, Scardona, Varvaria i dr.) s kolonijom Jader kao regionalnim središtem.² Na izmaku antičke i u vrijeme velike seobe naroda na tom su se području zbivali događaji značajni za sudbinu moćnog Rimskog imperija. Tijekom prve polovice 6. st. ovaj je kraj pod vlašću Istočnih Gota, pa zatim pod Bizantom. Istočni Goti, koji su na ovom tlu boravili nepuno pola stoljeća, ostavili su arheoloških tragova svoje kulture,³ a uz arheološku ostav-

¹ Š. Batović, *Stariji neolit u Dalmaciji*, Zadar, 1966.

² G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest, 1965; J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London, 1969; M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 1976.; Isti, *Zadar u starom vijeku*, Zadar, 1981.

³ M. Abramić, »Gli Ostrogoti nell' antica Dalmazia«, *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo*, III, *I Goti in Occidente* (Spoleto 1955), 1956.; J. Kovačević, *Varvarska kolonizacija južnoslovenskih oblasti*, Novi Sad, 1958.; J. Belošević, »Prvi arheološki tragovi velike seobe naroda na području sjeverne Dalmacije«, *Diadora*, 3, Zadar, 1965, str. 129 i d.; Isti, »Rano-srednjovjekovna nekropola u selu Kašić kraj Zadra«, *Diadora*, 4, Zadar, 1968, str. 221 i d.; S. Antoljak, »Zadar pod vlašću Istočnih Gota«, *Zadarska revija*, XX, br. 2, 1971.; J. Medini, »Provincija Liburnija«, *Diadora*, 9, Zadar, 1980, str. 363 i d.

štinu Istočnih Gota valja spomenuti i kulturnu baštinu autohtonog stanovništva 5—7 st. Ona predstavlja veoma značajan kulturni i etnički supstrat, koji su preslojili Avari i Slaveni, a zatim krajem 6. i početkom 7. st. Hrvati kada su došli u te krajeve. Oni na tom području čine etnički supstrat. Autohtoni etnički i kulturni supstrat imat će izuzetno značenje za razvoj materijalne i duhovne kulture Hrvata na tom području.⁴ Iz vremena 5. i 6. st. na tom su području poznati brojni arheološki ostaci starokršćanskih sakralnih spomenika,⁵ koji su po svojoj prilici, barem neki od njih, poslužili franačkim misionarima kao baze za pokrštavanje Hrvata početkom 9. st. Mnogi od tih spomenika ostali su uz neke preinake i dalje u kultu, korišteni od Hrvata sve do u razvijeni srednji vijek. Uz to Hrvati poslije pokrštenja, tijekom ranog srednjeg vijeka, stvaraju svoju osebujnu sakralnu arhitekturu (9—11. st.) brojno zastupljenu na tom području.⁶

Dakle, višestoljetna antička urbana civilizacija, sa svojim povijesnim i kulturnim središtem Jaderom, ostavila je na području sjeverne Dalmacije niz značajnih društvenih i kulturnih tekovina, koje će autohtono, više ili manje romanizirano, ilirsko stanovništvo u doticaju i simbiozi s doseljenim slavenskim etničkim elementom — Slavenima i Hrvatima, krajem 6. i u početku 7. st., predati njima i ubrzati njihov društveni i kulturni razvoj.

Unutar šireg područja sjevernodalmatinske regije omeđene rijekama Zrmanjom i Krkom izdvaja se uže područje pod nazivom Ravni kotari. To je područje sa sjevera omeđeno Zrmanjom, na jugu Krkom, na istoku Bukovicom i na zapadu morem. Teritorijalno i administrativno pripada danas najvećim dijelom zadarskoj, benkovačkoj i biogradskoj, a manjim dijelom šibenskoj općini. Ravni kotari su najplodnije područje na tlu sjeverne Dalmacije, a s povijesnog vidnog kuta predstavljaju središnji prostor matičnog područja Dalmatinske Hrvatske. To je kraj s najvećom gustoćom starohrvatskih arheoloških lokaliteta iz vremena najstarije prisutnosti Hrvata u novoj domovini na obali i zaleđu istočnog Jadrana⁷ (vidi arh. topografsku kartu — prilog I). Na tlu Ravnih kotara nalazila su se dva starohrvatska prijestolna grada: Nin i Biograd. U tom se kraju formiralo više starohrvatskih županija i tu su obitavala brojna hrvatska plemena koja se spominju u povijesnim vrelima. Upravo iz tih razloga, zbog guste napučenosti Hrvatima, to se područje tijekom srednjeg vijeka nazivalo — *Hrvati*, o čemu nam svjedoče brojna pisana vrela.⁸ To je ime nosio taj kraj sve do dolaska Turaka, kada se mijenja stanovništvo, i od tog vremena nosi današnji naziv — Ravni kotari.

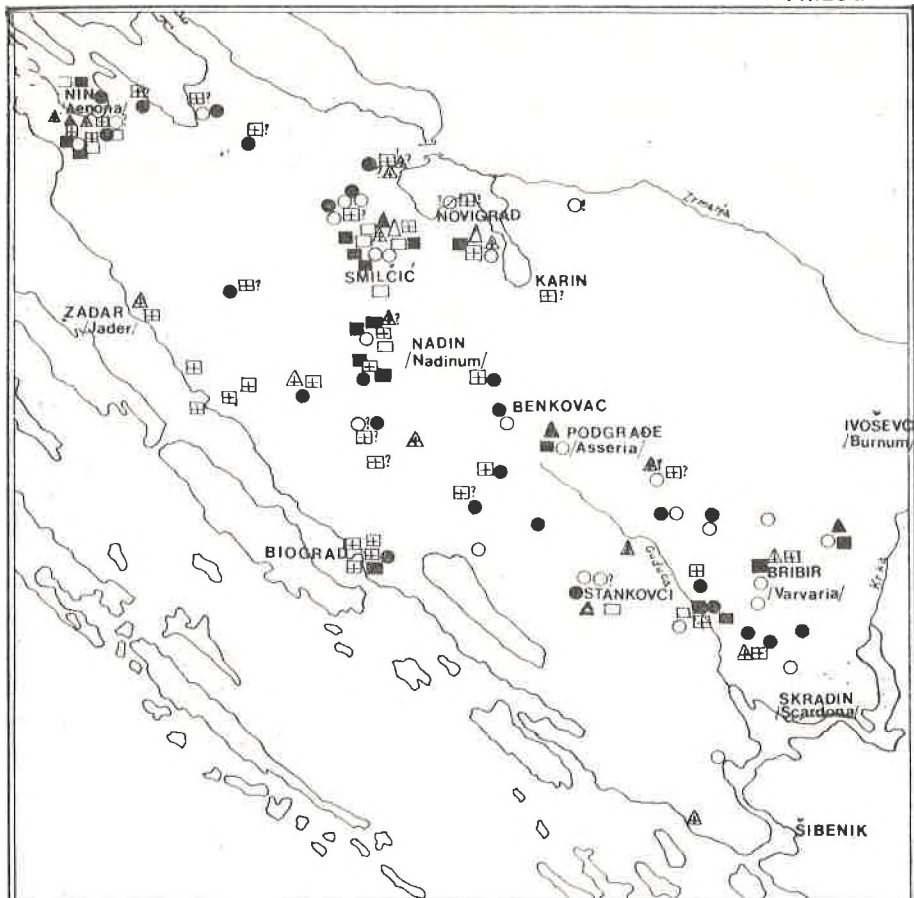
⁴ Z. Vinski, *Autohtone Kulturelemente zur Zeit der slawischen Landnahme des Balkansraums*, Simposium — predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slavena, Mostar, 1968), Centar za balkanološka ispitivanja 3, Akad. nauka i umj. BiH, poseb. izd. knj. XI, Sarajevo 1969, str. 171 i d.

⁵ N. Cambi, »Neki problemi starokršćanske arheologije na istočnoj jadranskoj obali«, *Materijali*, XII, Zadar, 1976, str. 239 i d.

⁶ T. Marasović, »Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji«, *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*, Split, 1978.

⁷ J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od 7. do 9. stoljeća*, Zagreb, 1980, passim (u daljem tekstu cit. skraćeno: *Materijalna kultura*).

⁸ B. Gušić, *Najstarije hrvatsko naseljenje oko Nina*, (Predavanja JAZU, sv. 39), Zagreb, 1970, posebno vraćamo pozornost na bilješku 65; Isti, »Starohrvatsko naseljenje Ravnih kotara«, *Povijest Vrane*, Poseb. izd. Instituta JAZU u Zadru, Zadar, 1971, str. 137 i d., s navedenom hist. lit. o tom problemu.

KARTA RASPROSTRANJENOSTI ARHEOLOŠKIH NALAZIŠTA
5 - 12 ST. NA PODRUČJU RAVNIH KOTARA

- △ - starokršćanska arhitektura 5 - 6 st.
- △ - nalazi Istočnih Gota
- ▲ - arheološki tragovi Avara
- - starohrvatska groblja ranog horizonta 5 - 9 st.
- - pojedinačni ili slučajni starohrv. grobni nalazi ranog horizonta
- - starohrvatska groblja 9 - 12 st.
- - pojedinačni ili slučajni starohrv. grobni nalazi 9 - 12 st.
- ⊞ - starohrvatska (predromanička) crkvena arhitektura -
pletarna plastika i skulptura

Najstariji arheološki trag Hrvata, ne samo na području Ravnih kotara i Dalmacije već i na tlu Jugoslavije, predstavljaju grobne žare iz sela Kašića, oko 20 km sjeveroistočno od Zadra. Te su žare prvi arheološki dokaz o pokapanju spaljenih pokojnika u keramičkim urnama kod Hrvata, a datiraju se u prvu polovicu 7. st.⁹ Prisutnost Hrvata na tlu Ravnih kotara, kao i na ostalim područjima Dalmacije, najbrojnije nam potvrđuju starohrvatska kosturna groblja ranog horizonta, okvirno datirana u 8. do u prvu polovicu 9. st.¹⁰ Ta groblja, iako nisu još u dovoljnoj mjeri istražena i proučena, pružaju obilje podataka za proučavanje geneze i razvoja najstarije materijalne i duhovne kulture Hrvata u novoj postojbini na obalama i u zaleđu istočnog Jadrana. Među tim starohrvatskim grobljima ranog horizonta, koja su najbrojnija upravo na tlu Ravnih kotara, spašeni dio groblja u Stankovcima kod Klarića kuća, kojem posvećujemo ovaj rad, zaslužuje posebnu znanstvenu pažnju.

Na krajnjem jugozapadnom dijelu Ravnih kotara, oko 20 km južno od Benkovca, nalazi se selo Stankovci. Selo je smješteno uz rub plodnog polja na jugozapadnim padinama brda na kojem se nalaze ostaci još neistraženih ilirskih gradinskih naselja. Uzgred valja još spomenuti da je uže i šire područje Stankovaca bogat arheološki kraj, posut brojnim lokalitetima iz prapovijesnoga, antičkoga i srednjovjekovnog razdoblja.¹¹ Oko 2 km južnije od središta sela, na nešto uzvišenom platou, nalazi se zaselak Klarići. Nekoliko stotina metara sjeverno od Klarića kuća pri kopanju pijeska više puta su otkrivani i uništavani grobovi, ali tome se nije pridavala nikakva pažnja, jer nalazi grobova na širem području sela nisu usamljena i rijetka pojava. Kad su se ljeti 1972. na tom položaju ponovno otkrili grobovi, Arheološki muzej u Zadru, pod stručnim vodstvom autora ovog rada, ustanovio je da se radi o

⁹ J. Belošević, »Die ersten slawischen Urnergräber auf dem Gebiet Jugoslawiens aus dem Dorfe Kašić bei Zadar«, *Balcanslavica*, 1, Beograd, 1972, str. 73 i d.

¹⁰ J. Belošević, *Materijalna kultura*, passim.

¹¹ J. Medini, »Mitrički reljef iz Banjevaca«, *Diadora*, 8, Zadar, 1975, str. 39 i d.; Z. Brusić, »Gradinska utvrđenja u šibenskom kraju«, *Materijali*, XII, Zadar, 1976, str. 113 i d. Uz cit. lit. potrebno je još svratiti pozornost na neke lokalitete i pojedinačne nalaze s užeg stankovačkog područja. Unutar seoskog groblja nalazi se villa rustica na kojoj su započeta arh. istraživanja (tab. VII, 2). Zahvalnost za objavljenu fotografiju na ovdje cit. tab. dugujem B. Nedved, kustosu Arh. muz. u Zadru, istraživaču spomenutog antičkog objekta. Na položaju Paljevine uništavaju se srednjovjekovni grobovi (tab. VIII, 2). Poblize podatke za navedene lokalitete usp. J. Belošević, *Materijalna kultura*, str. 63. Od slučajnih nalaza reproduciramo dva ulomka neolitske keramike nađene uz bunar Širitovac u Stankovačkom polju (tab. XXI, 1, 2). Posebno ističemo nalaz tremisa istočnogotskog vladara Teodorika, koji je nedavno objavio Ž. Demo u radu »Novac germanskih vladara druge pol. 5. st. do u drugu pol. 6. st. u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu«, *Arheološki vestnik*, XXXII, Ljubljana, str. 476, br. 17. Među slučajnim nalazima sa stankovačkog područja reproduciramo i željeznu trobridnu strijelu s trnom nanasad (taf. XXI, 3) koja se po tipološkim osobinama u stručnoj literaturi obično pripisuje Avarima, tako je npr. nedavno veoma srodne primjerke trobridnih strijela iz Vrbljana na Sani, Ivo Bojanovski pripisao Avarima, vremena I kaganata; usp. *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, nov. ser., sv. XXIX (1974), Sarajevo, 1976, str. 246 i bilj. 7—13, te sl. 2. Nadalje reproduciramo još 2 željezne strijele tipa »lastina repa«, slučajni nalazi na stankovačkom području (tab. XXI, 5, 6) analogne primjercima iz gr. 1 na stankovačkoj nekropoli. I na kraju spominjemo, i u foto snimci dokumentiramo, usamljeni srednjovjekovni grob, bez nalaza, otkriven na zemljištu V. Bure (tab. VIII, 1).

starohrvatskim grobovima. Odmah zatim poduzeta su zaštitna istraživanja lokaliteta koja su trajala od 18. do 21. ožujka 1972.

Na periferiji veće i već duže vrijeme neobrađivane pješčane površine na kojoj se povremeno kopa pijesak za građevinske potrebe mještana (vidi tab. I, 1), a tik uz površinu terena na kojoj su bili otkriveni i uništeni grobovi, postavljena je sonda veličine 20 x 3 metra. U sondi je otkriveno 8 grobova (vidi tab. VI, 1). Daljnja su istraživanja zbog nedostatka financijskih sredstava prekinuta, a nastavljena su u proljeće iduće godine i trajala od 20. do 24. ožujka 1973. Nastavljeno je istraživanje površine terena sa sjeverozapadne strane istraženog terena iz prethodne godine, i na tom je terenu otkriveno još 5 grobova i jedno vatrište (vidi tab. VI, 2 i plan groblja — prilog II).

Zaštitnim arheološkim zahvatom 1972. i 1973. godine istražena je površina od 300 m² i na njoj je spašeno 13 starohrvatskih grobova.¹² Daljnja istraživanja lokaliteta nisu nastavljena jer je preostali dio terena na kojem se nalazila nekropola u potpunosti uništen.*

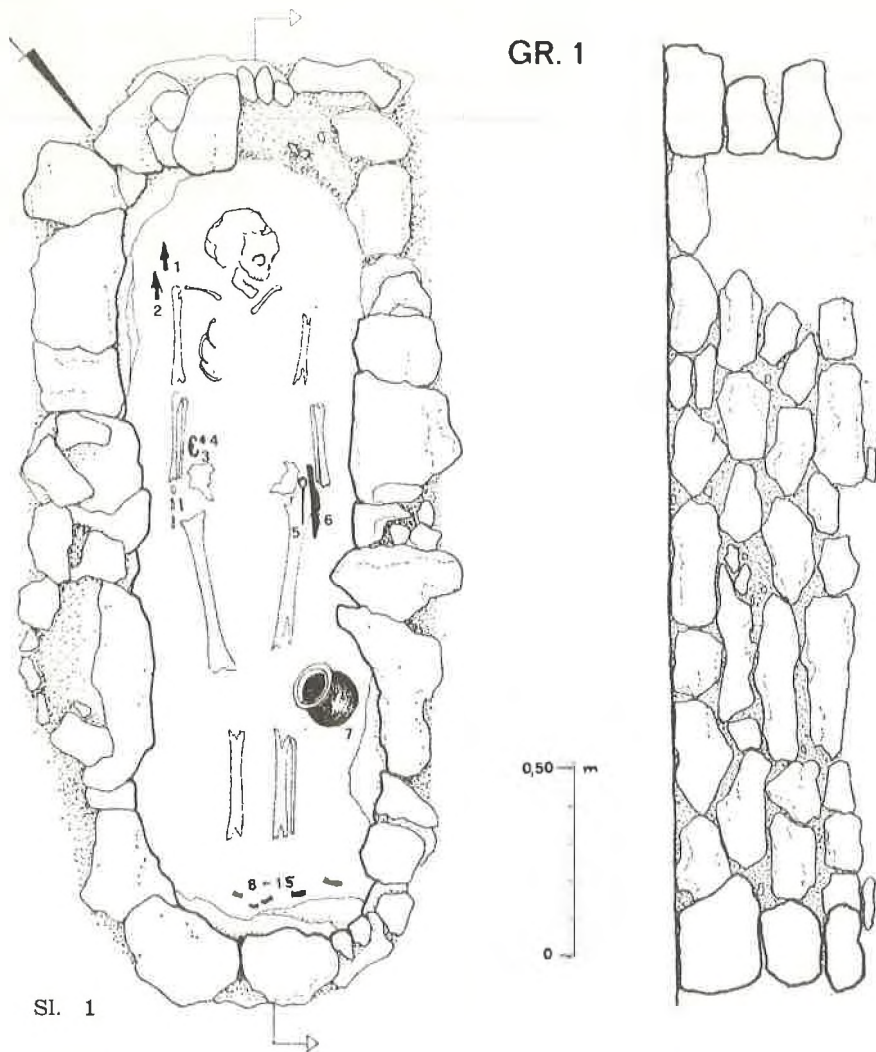
¹² Rezultate istraživanja autor ovog rada objelodanio je više puta i na više mjesta, ali ne i u potpunosti. Vidi: *Arheološki pregled*, 15, Beograd, 1973, str. 113 i d.; *Materijali*, XII, Zadar, 1976, str. 302 i d.; *Balkanoslavica*, 3, Beograd, 1975, str. 161 i d.; *Inventaria archeologica*, fasc. II (20) Y 189-Y 198, Beograd, 1975.; *Materijalna kultura*, Zagreb, 1980, passim.

* Arheološku građu, kao i dokumentaciju istraživanja čuva Arheološki muzej u Zadru.

Tehničku dokumentaciju terena i arheološke građe koja se u radu objavljuje, izradila je S. Aron, stud. arheologije, pod stručnim vodstvom autora ovog rada, terensku foto-dokumentaciju J. Belošević, a fotodokumentaciju građe E. Nedved.

OPIS GROBOVA I GROBNIH NALAZA

Grob 1 (vel.: 198 x 65 x 55 cm, orijentacija J-S s otklonom 30° od juga prema sjeveru). Grobna raka napravljena je od neobrađena kamena uslojenog u više redova u suhozidnoj tehnici. Dno groba je zemlja, nema pokriva. U raci se nalazio kostur odraslog muškarca, (oštećen prije istraživanja), položen na leđa s rukama pruženim niz tijelo (sl. 1).

Sl. 1

Nalazi

1—2. — s desne strane pokojnika u visini ramena 2 željezne strijele tzv. tipa »lastina repa« s tuljcem za nasad, neznatno oštećene. Vel.: dužine oko 9 cm, promjer tuljca oko 1 cm (tab. IX, 4 i 5).

3. — s unutarnje strane desne podlaktice u visini pojasa, željezno kresivo, fragmentarno sačuvano. Vel.: dužina 7 cm (tab. IX, 1).

4. — uz kresivo nalazio se kremen za kresanje. Vel.: 2,5 x 2 cm

5. — s unutarnje strane lijeve ruke u visini pojasa, željezno šilo (?), fragmentarno sačuvano. Vel.: sačuvana dužina 10 cm (tab. IX, 3).

6. — uz šilo nalazio se željezni nož, neznatno oštećen. Vel.: sačuvana dužina 14,5 cm, širina oštrice 2 cm (tab. IX, 6).

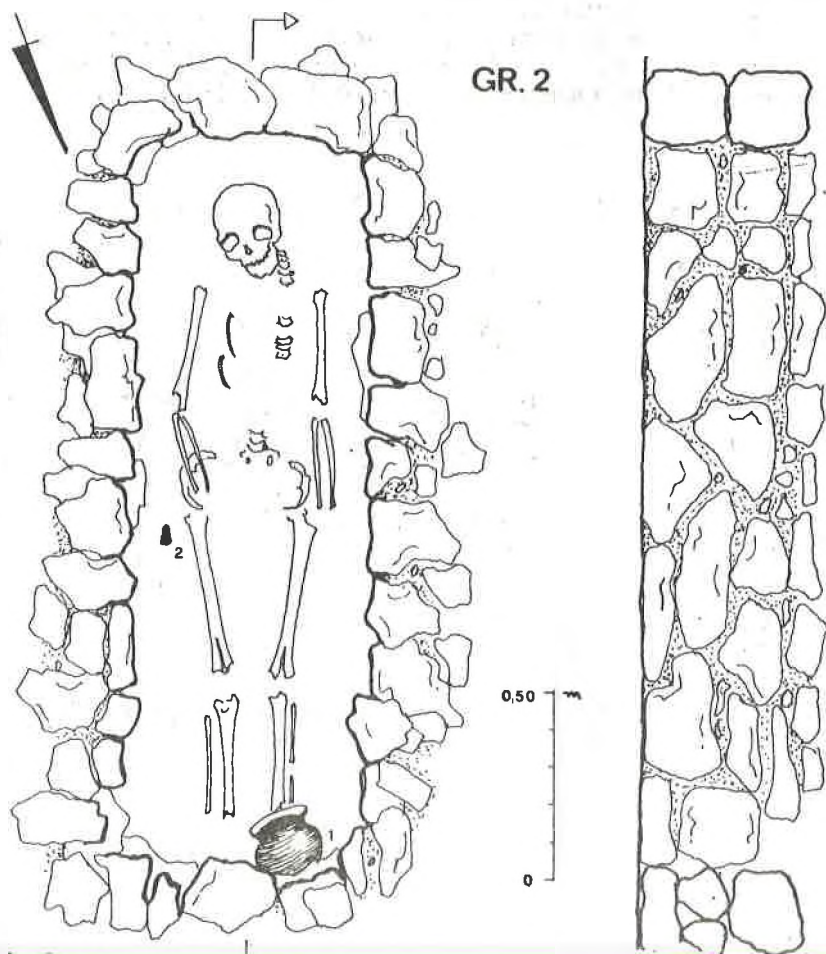
7. — s lijeve strane kostura u visini koljena s vanjske strane glinena posuda. Izrađena je na primitivnom ručnom lončarskom kolu, dobro pečena, tamnosive boje, neukrašena. Po sredini dna ima plitko kružno udubljenje, trag osovine lončarskog kola. Vel.: visina 11 cm, promjer grla 11,2 cm, promjer dna 8,2 cm (tab. X, 1, 1a; tab. XVI, 1, 1a).

8. — uz stopalo ulomak željeza neutvrđene namjene. Vel.: dužina 3,5 cm (tab. X, 8).

9—14. — uz stopala pokojnika više ulomaka od tankog brončanog lima neutvrđene namjene — možda okovi za obuću (?), (tab. X, 9—14). Na 2 najveća ulomka sačuvane su zakovice (tab. X, 13 i 14).

15. — fragment tekstila izvađen s brončanog ulomka reproduciranog na tab. X, 3, vidi tab. XIX, 4.

Grob 2 (vel.: 195 x 60 x 60 cm, orijentacija J-Z s otklonom 25° od juga prema zapadu). Grobna raka napravljena je od neobrađena ka-

mena uslojenog u više redova u suhozidnoj tehnici. Grob je bez pokriva, dno je zemlja. U raci se nalazio kostur odraslog muškarca položen na leđa i s rukama pruženim uz tijelo (sl. 2).

Nalazi

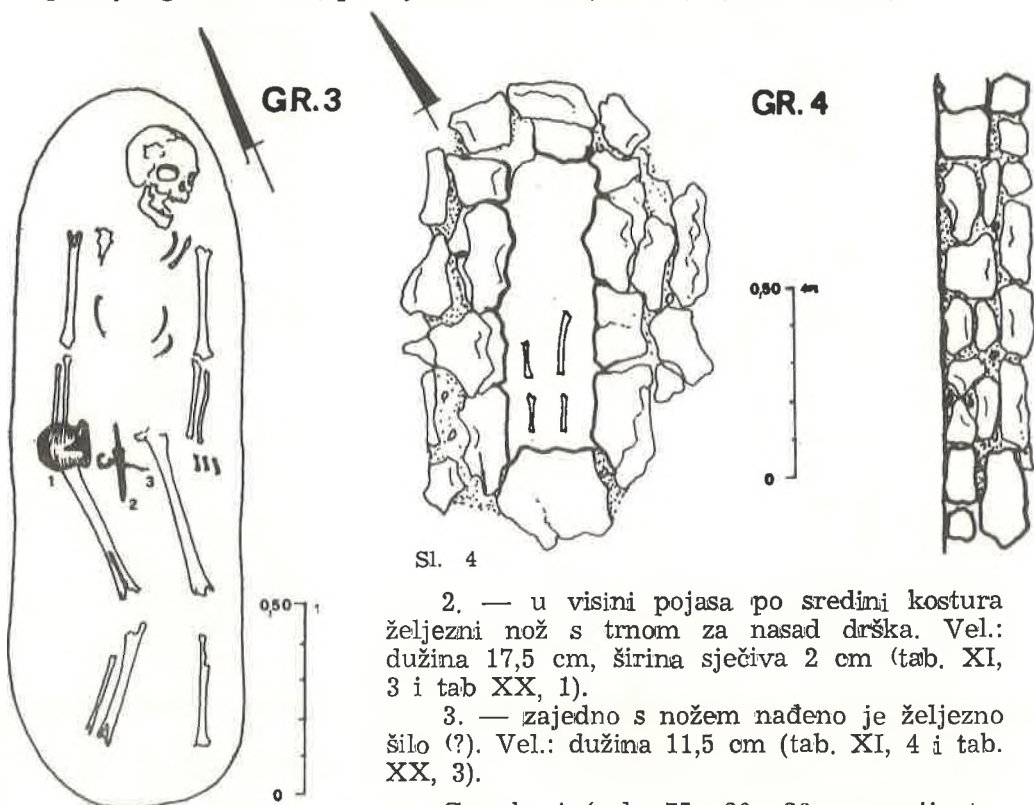
1. — uz stopala kostura glinena posuda izrađena na primitivnom ručnom lončarskom kolu, dobro pečena, neukrašena, crnosive boje. Po sredini dna ima plitko kružno udubljenje, trag osovine lončarskog kola. Posuda je oštećena i restaurirana. Vel.: visina 11,8 cm, promjer dna 7,6 cm (tab. XI, 1 i 1a; tab. XVI, 2 i 2a).

2. — s vanjske strane desne natkoljenice kostura ulomak željeza (najvjerojatnije ostatak noža). Vel.: dužina 4 cm (tab. XI, 2).

Grob 3 (vel.: 190 x 55 x 55 cm, orijentacija S-J s odklonom 20° od sjevera prema istoku). Zemljana grobna raka ovalno izduženog oblika dubine 124 cm. U raci se nalazio osrednje sačuvan kostur odraslog muškarca položen na leđa i s rukama pruženim uz tijelo a glavom okrenutom nalijevo (sl. 3).

Nalazi

1. — s desne strane kostura u visini pojasa glinena posuda izrađena na primitivnom ručnom lončarskom kolu, dobro pečena, tamnosive boje. Na vratu je ukrašena jednotračnom brazdom. Vel.: visina 11,6 cm, promjer grla 13,6 cm, promjer dna 8 cm (tab. XI, 5; tab. XVI, 3).

Sl. 4

2. — u visini pojasa po sredini kostura željezni nož s trnom za nasad drška. Vel.: dužina 17,5 cm, širina sječiva 2 cm (tab. XI, 3 i tab. XX, 1).

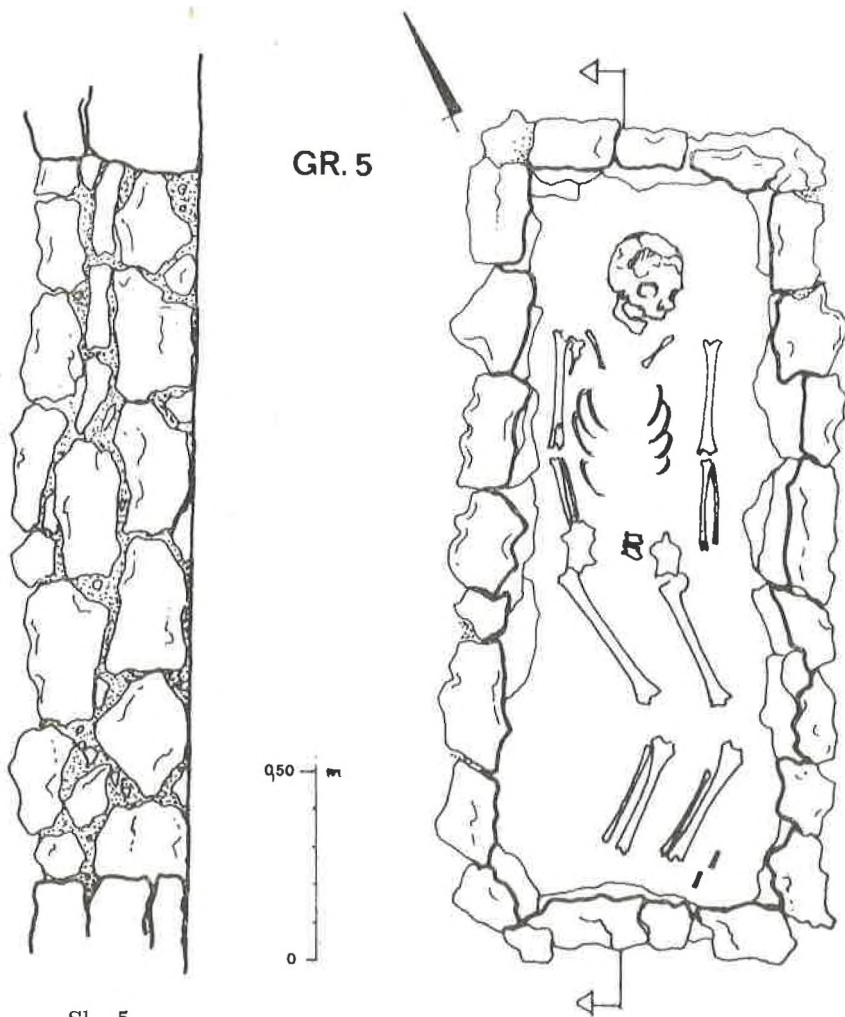
3. — zajedno s nožem nađeno je željezno šilo (?). Vel.: dužina 11,5 cm (tab. XI, 4 i tab. XX, 3).

Grob 4 (vel.: 75 x 20 x 20 cm, orijenta-

jugu). Grobna raka napravljena je od neobrađena kamena uslojenog u više redova u suhozidnoj tehnici. Grob je bez pokriva, dno zemlja. U grobu je pokopano dijete s tek neznatnim tragovima kostiju (sl. 4).

Nalaza u grobu nije bilo.

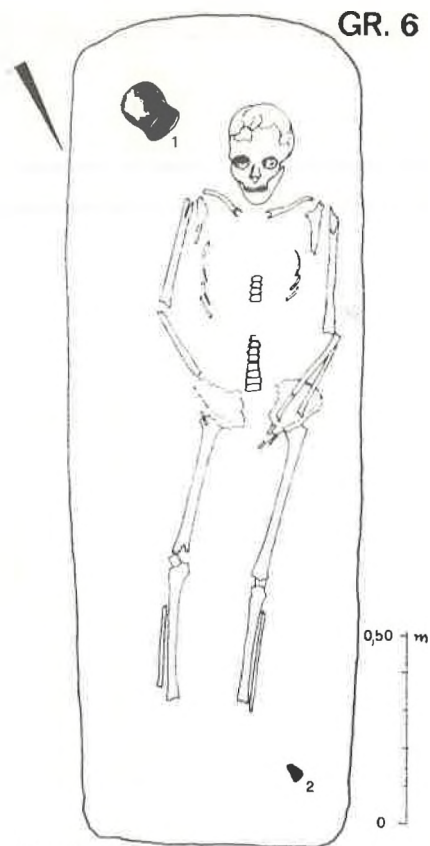
Grob 5 (vel.: 185 x 50 x 60 cm, orijentacija S-J s otklonom 25° od sjevera prema jugu). Grobna raka napravljena je od neobrađena kamena uslojenog u više redova u suhozidnoj tehnici. Grob je bez pokriva, dno zemlja. U raci se nalazio osrednje sačuvan kostur muškarca položen na leđa s rukama ispruženim uz tijelo, a noge su mu iskrivljene i savijene u koljenima. Grobna raka bila je ispunjena zemljom pomiješanom s pepelom i paljevinom (sl. 5 i tab. III, 1).

Sl. 5

Nalaza u grobu nije bilo.

Grob 6 (vel.: 205 x 75 x 70 cm, orijentacija J-S s otklonom 30° od juga prema zapadu). Zemljana grobna raka pačetvorinasta oblika dubine 90 cm. U raci se nalazio kostur žene položen na leđa s rukama pruženim uz tijelo i savijenim na karlici (sl. 6 i tab. II, 2).

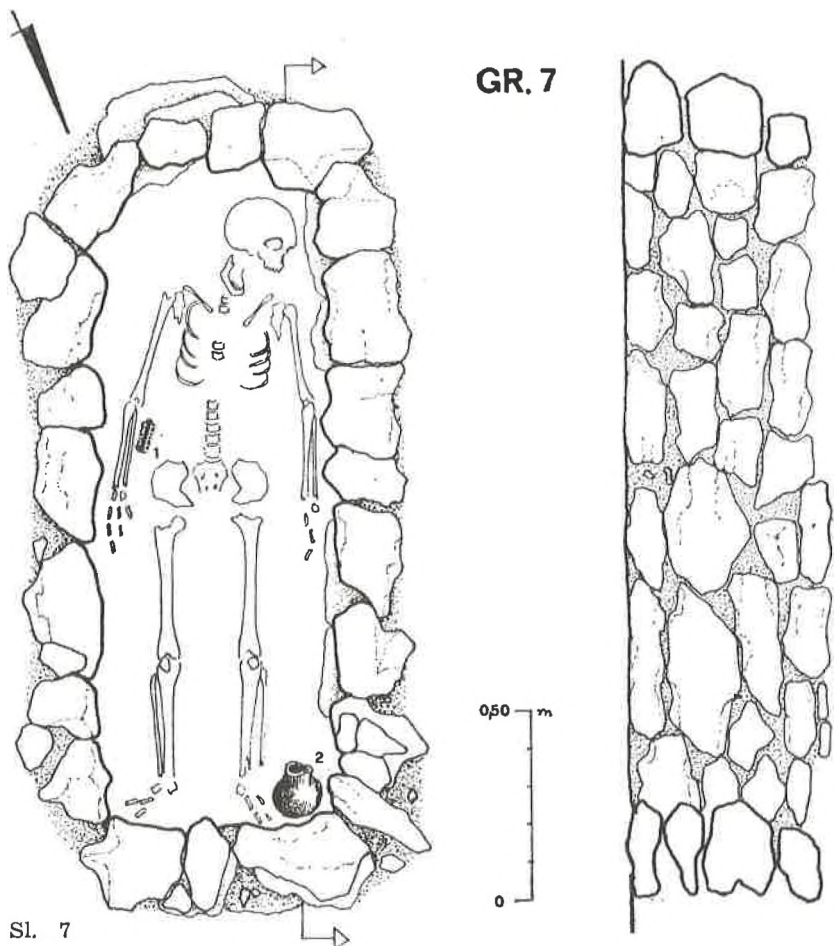
Sl. 6

Nalazi

1. — s desne strane glave glinena posuda izrađena na primitivnom ručnom lončarskom kolu, dobro pečena, neukrašena, crnosive boje. Vel.: visina 12,8 cm, promjer grla 9,8 cm, promjer dna 8,6 cm (tab. XII, 1 i tab. XVII, 2).

2. — ulomak željeza (noža?), nađen u blizini stopala lijeve noge s vanjske strane. Vel.: 4,5 x 2,6 cm (tab. XII, 2).

Grob 7 (vel.: 160 x 50 x 55 cm, orijentacija J-Z s otklonom 27° od juga prema zapadu). Grobna raka napravljena je od neobrađena kamena uslojenog u više redova u suhozidnoj tehnici. Grob je bez pokriva, dno zemlja. U raci se nalazio dobro sačuvan kostur žene dužine 150 cm, položen na leđa s rukama pruženim niz tijelo i glavom nagnutom na lijevu stranu. Raka je bila ispunjena zemljom s tragovima paljevine (sl. 7 i tab. IV, 2).

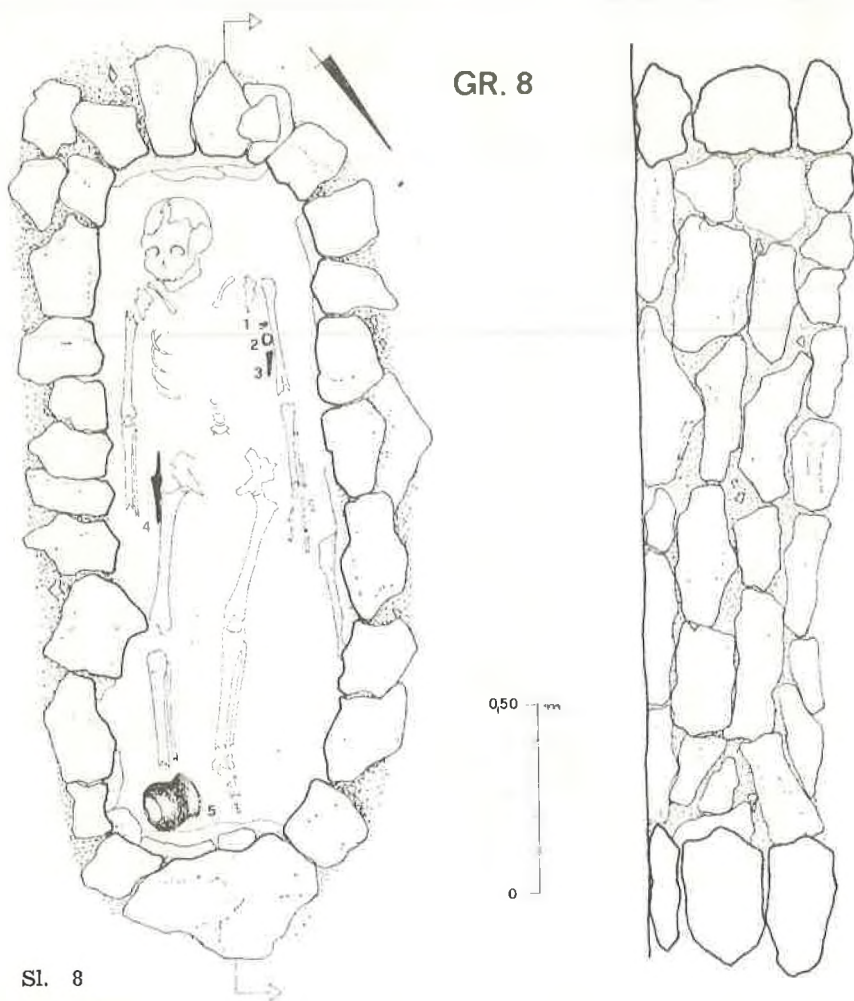
Sl. 7

Nalazi

1. — s unutarnje strane desne ruke u visini pojasa nalazio se koštani češalj s dva reda zubaca, s jedne strane rjeđi a s druge gušći. Po sredini obiju strana ima koštano rebrasto ojačanje širine 1,1 cm spojeno s pet metalnih zakovica. Vel.: dužina 10 cm, širina 4,5 cm (tab. XII, 4, 4a; tab. XIX, 1).

2. — u lijevom donjem uglu grobne rake uz stopalo lijeve noge pokojnika nalazila se glinena posuda, izrađena na primitivnom ručnom lončarskom kolu od gline pomiješane s pijeskom i zrcima kalcita. Neujednačeno pečena, crvenkastosmeđe boje, neukrašena. Oblikom je srodna antičkom tipu — ojnohoe posuda, osim što nema ručke. Vel.: visina 18,8 cm, promjer grla 7 cm, promjer dna 10 cm (tab. XII, 3, 3a i tab. XVII, 1).

Grob 8 (vel.: 170 x 50 x 55 cm, orijentacija J-S s otklonom 35° od juga prema zapadu). Grobna raka učinjena je od neobrađena kamena uslojenog u više redova u suhozidnoj tehnici. Grob je bez pokriva, dno zemlja. U raci se nalazio kostur odrasle žene položen na leđa s rukama ispruženim uz tijelo (sl. 8 i tab. IV, 1).

Sl. 8

Nalazi

1. — s unutarnje strane lijeve nadlaktice ulomak brončane alke (prstena?), tab. XIII, 1.

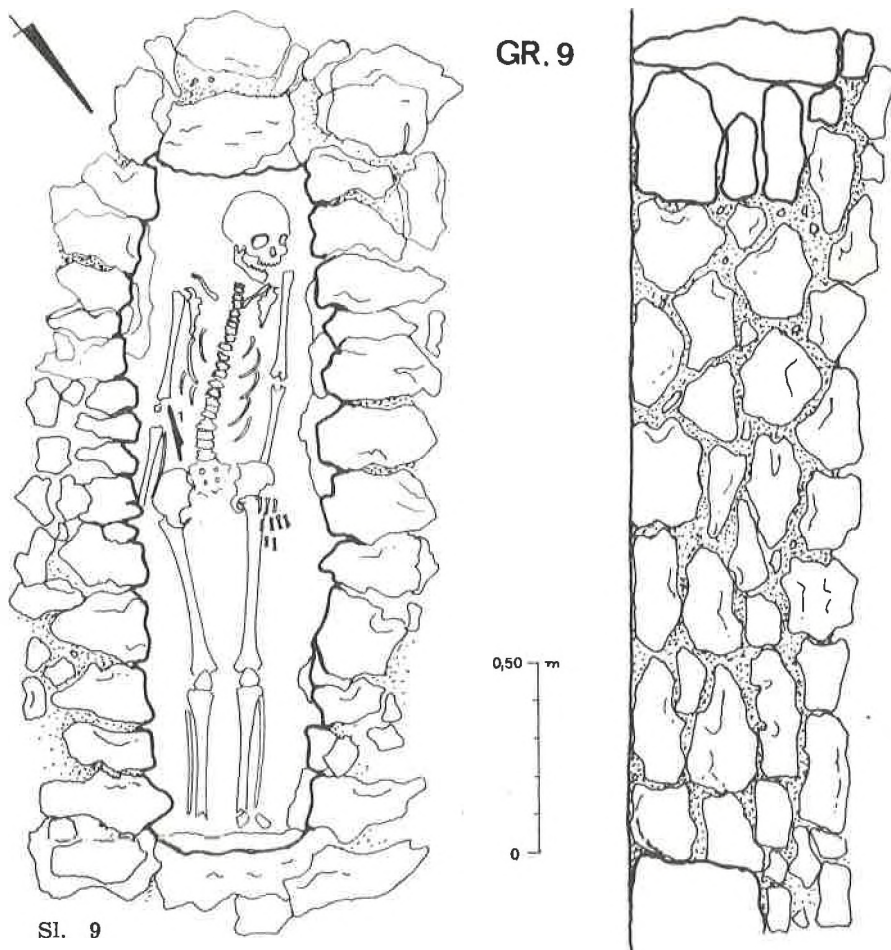
2. — brončana karičica kružnog presjeka nesastavljenih krajeva. Vel.: promjer 3 cm (tab. XIII, 3 i tab. XIX, 5).

3. — ulomak željeznog noža s tragom drva od drške. Vel. i dužina 6 cm (tab. XIII, 2).

4. — s unutarnje strane desne podlaktice željezni nož s trnom za nasad drška, fragmentarno sačuvan. Vel.: dužina 14,8 cm, širina oštrice 2 cm (tab. XIII, 4).

5. — u desnom donjem uglu grobne rake keramička posuda izrađena na primitivnom ručnom lončarskom kolu, dobro pečena, crnosive boje, neukrašena. Vel.: visina 12,8 cm, promjer grla 11,4 cm, promjer dna 7,6 cm (tab. XIII, 5 i tab. XVII, 2)

Grob 9 (vel.: 170 x 40 x 35 cm, orijentacija J-S s odklonom 40° od juga prema zapadu). Grobna raka napravljena je od neobrađena kamena uslojenog u više redova u suhozidnoj tehnici. Grob je bez pokriva, dno zemlja. U raci se nalazio dobro sačuvan kostur odrasle žene dužine 165 cm, položen na leđa s rukama pruženim uz tijelo i glavom okrenutom nalijevo (sl. 9 i tab. IV, 2).

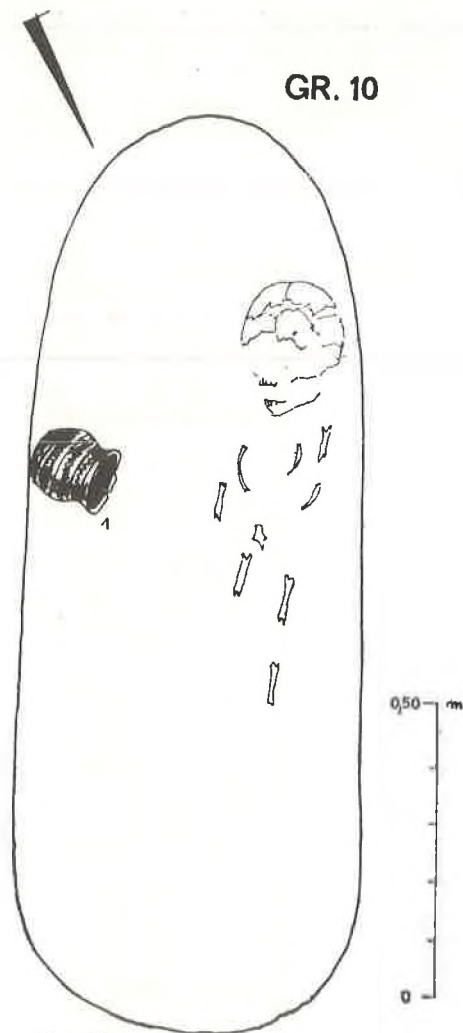

Sl. 9

Nalazi

1. — s desne strane kostura u visini pojasa željezni nož okrenut sječivom prema gore. Vel.: dužina 12 cm, širina sječiva 1,2 cm (tab. XIII, 6).

Grob 10 (vel.: 160 x 50 x 55 cm, orijentacija J-S s odklonom 45° od juga prema zapadu). Zemljana grobna raka nepravilnog ovalnog oblika dubine 115 cm. U raci se nalazi loše sačuvan kostur djeteta (sl. 10 i tab. II, 3).

Sl. 10

Nalazi

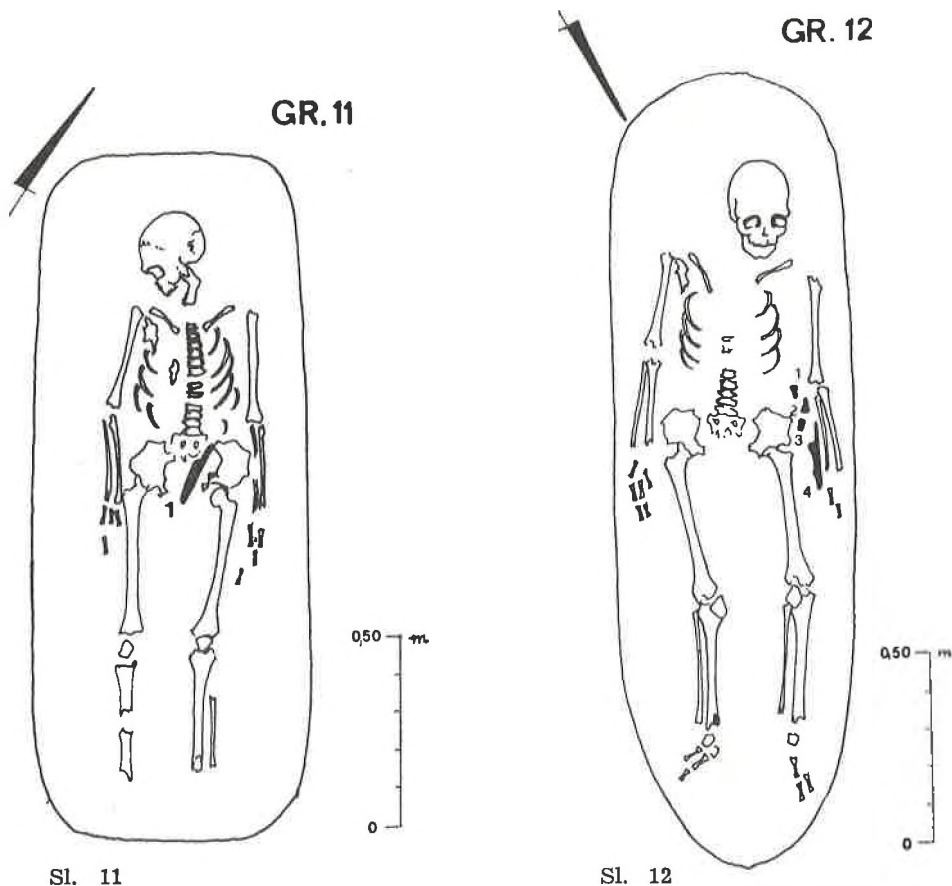
1. — po sredini groba uz desni rub rake glinena posuda izrađena na primitivnom ručnom lončarskom kolu, dobro pečena, crnosive boje. Posuda je bogato ukrašena motivom višetračnih brazda vodoravno ugriženih i pojasevima višetračnih valovnica. Po sredini dna ima plitko kružno udubljenje, trag osovine lončarskog kola. Vel.: visina 12,1 cm, promjer grla 12,3 cm, promjer dna 8,2 cm (tab. XIV, 1, 1a i tab. XVII, 3, 3a).

Grob 11 (vel.: 180 x 65 x 60 cm, orijentacija S-J s otklonom 45° od zapada prema sjeveru). Zemljana grobna raka pačetvorinastog oblika dubine 70 cm. U raci se nalazio kostur odraslog muškarca, položen na leđa s rukama pruženim uz tijelo i glavom okrenutom nadesno (sl. 11).

Nalazi

1. — ispod karlice željezni nož s trnom za nasad drške. Vel.: dužina 17,5 cm, širina oštrice 2 cm (tab. XV, 7 i tab. XX, 4).

Grob 12 (vel.: 210 x 55 x 40 cm, orijentiran J-Z s otklonom 25° od juga prema zapadu). Zemljana grobna raka nepravilnog ovalnog oblika dubine 80 cm. U raci se nalazio kostur muškarca sačuvane dužine 170 cm, položen na leđa s rukama pruženim uz tijelo (sl. 12).

Sl. 11

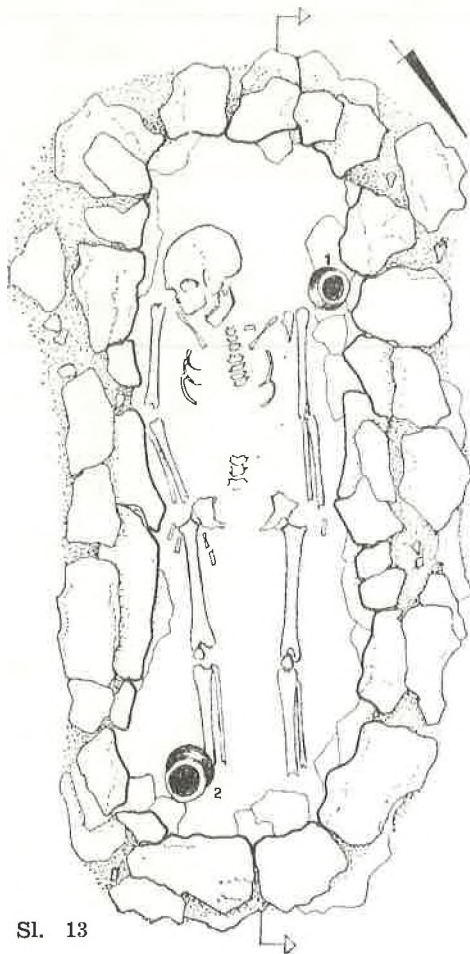
Sl. 12

Nalazi

1. — s unutarnje strane lijeve ruke u visini pojasa ulomci željeza od neutvrđenog predmeta (tab. XV, 1—3).

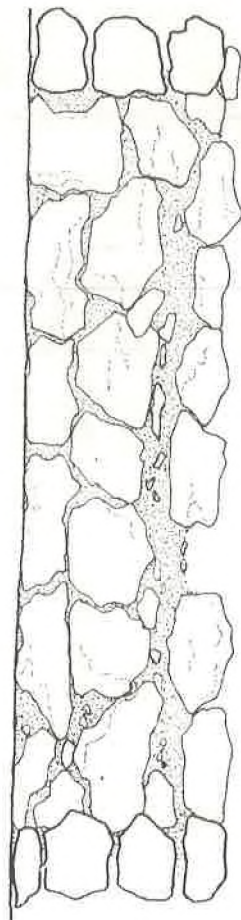
2. — s unutarnje strane lijeve ruke u visini pojasa željezni nož s trnom za nasad drške, fragmentarno sačuvan. Vel.: dužina 11 cm, širina oštrice 2 cm (tab. XV, 4).

Grob 13 (vel.: 175 x 50 x 55 cm, orijentacija J-Z s odklonom 35° od juga prema zapadu). Grobna raka načinjena je od neobrađena kamena uslojenog u više redova u suhozidnoj tehnici. Grob je bez pokriva, dno zemlja. U ruci se nalazio kostur mlađe žene sačuvane dužine 140 cm, položen na leđa, lijeva ruka pružena uz tijelo, desna savijena u podlaktici i položena na karlicu, glava okrenuta nadesno (sl. 13; tab. V, 1 i 2).

Sl. 13

GR. 13

0,50 m
0

Nalazi

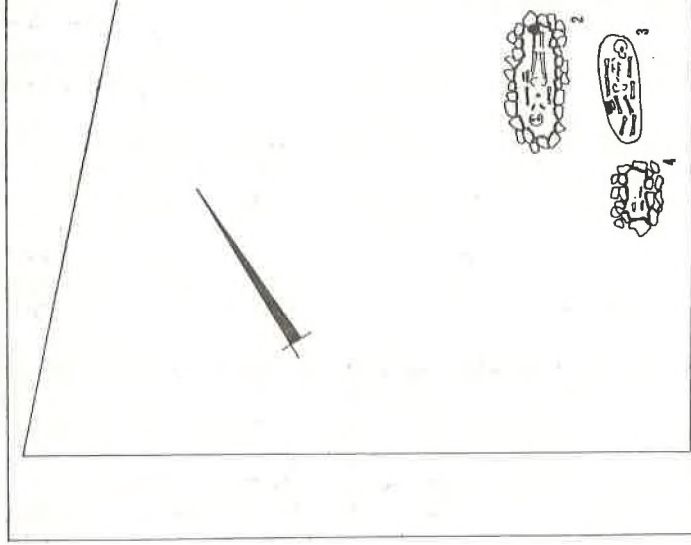
1. — uz lijevo rame glinena posuda izrađena na primitivnom ručnom lončarskom kolu, dobro pečena, sivocrne boje. Posuda je neukrašena, osim što na jednom mjestu ispod trbuha ima ugribe znak sličan slovu X. Vel.: visina 14 cm, promjer grla 12 cm, promjer dna 8,8 cm (tab. XV, 5; tab. XVIII, 3).

2. — u donjem desnom uglu grobne rake nalazila se duga glinena posuda, izrađena na primitivnom ručnom lončarskom kolu, dobro pečena, crnosive boje, ispod vrata ukrašena jednotračnom valovnicom. Po sredini dna ima plitko kružno udubljenje, trag osovine lončarskog kola. Vel.: visina 13,2 cm, promjer grla 9,4 cm, promjer dna 7,8 cm (tab. XV, 6 i 6a; tab. XVIII, 2 i 2a).

ARHEOLOŠKE ZNAČAJKE GROBLJA

Istraženi grobovi samo su periferni dio veće nekropole, tijekom vremena uništene eksploatacijom pijeska, smještene na pješčanom terenu nešto sjevernije od Klarića kuća u Stankovcima kod Benkovca. Kako je pješčani teren na kojem su istraženi grobovi (tab. I, 1, 2) bio dosta poremećen, najprije obradom a potom kopanjem pijeska, nije se mogla sa sigurnošću odrediti izvorna dubina grobova. Relativna dubina grobova iznosila je oko 1 metar. Nešto dublje bili su grobovi u običnim zemljanim rakama do 1,24 m dubine, dok su grobovi s kamenom grobnom arhitekturom bili plići. Kod nekih se grobova arhitektura nalazila samo 30 cm ispod površine zemlje, npr. kod groba 13. Zastupljena su dva tipa grobova: grobovi u običnim zemljanim rakama (gr.: 3, 6, 10, 11 i 12) i grobovi s kamenom grobnom arhitekturom (gr.: 1, 2, 4, 5, 7, 8, 9 i 13). Prevladavali su, dakle, grobovi s kamenom grobnom arhitekturom. Kamena grobna arhitektura rađena je od neobrađena kamena uslojenog u nekoliko redova, većinom u 4 reda, u suhozidnoj tehnici. Dubina kamenih grobnih raka iznosila je oko 50 cm, a sve su rake bile bez pokrivnih ploča i sa zemljanim dnom. Što se oblika grobova tiče prevladavali su ovalni oblici zastupljeni i kod grobova u zemljanim rakama i kod onih s kamenom grobnom arhitekturom. Bilo je grobova pačetvorinasta oblika, zastupljenih također kod obaju tipova (vidi plan groblja — prilog II). Što se tiče grobova s kamenom grobnom arhitekturom, potrebno je istaći da je to jedan od tipova starohrvatskih grobova u suhozidnoj tehnici od neobrađena kamena, koji je prvi put ustanovljen među dosad otkrivenim tipovima starohrvatskih grobova ranog horizonta na području Dalmacije. S obzirom na iznesenu činjenicu stankovački tip starohrvatskih grobova s kamenom arhitekturom nesumnjivo predstavlja doprinos daljnjem osvjetljavanju tipologije i kronologije starohrvatskih grobova na području Dalmatinske Hrvatske. Tome se u stručnoj literaturi posvećivalo dosta pažnje,¹³ ali ta problematika još uvijek nije u dovoljnoj mjeri znanstveno objašnjena. Orijentacija grobova raznolika je i razlikuje se od uobičajene orijentacije istok-zapad s glavom na zapadu i s neznatnim odstupanjem od tog pravca prema sjeveru ili jugu. Većina grobova, njih 9, bila je orijentirana jugozapad-sjeveroistok s glavom na jugozapadu, te većim ili manjim otklonom od tog pravca, a samo nekoliko grobova orijentirano je suprotno, tj. sjeveroistok-jugozapad s glavom na sjeverozapadu, a jedan je grob postavljen u smjeru sjeverozapad-jugoistok s glavom na sjeverozapadu (vidi plan groblja — plan II). Od 13 istraženih grobova 6 je bilo muških, 5 ženskih a 2 dječja. Na žalost, antropološka analiza osteološkog materijala iz objektivnih razloga nije se mogla uraditi, što je svakako određeni manjak za opću znanstvenu interpretaciju te nekropole. Položaj pokojnika u grobovima bio je uglavnom jednoznačan. Gotovo svi su bili položeni na leđa s rukama ispruženim niz tijelo, osim u grobu 6 u kojem su ruke savijene na karlici (vidi sl. 6). U grobovima 3 i 5 noge su bile savijene ispod koljena (vidi sl. 3 i 5). U grobu se uvijek nalazio samo jedan pokojnik. U vezi s pogrebnim običajima posebno valja istaći otkriveno vatrište (vidi na planu groblja pod oznakom a/ — prilog II), koje je služilo za paljenje kultne vatre pri

¹³ Lj. Karaman, »Iskopine društva 'Bihaća' u Mravincima i starohrvatska groblja«, *Rad JAZU*, knj. 260, 1940.; D. Jelovina, *Starohrvatske nekropole*, Split, 1976, *passim* (u daljem tekstu cit. skraćeno: *Nekropole*); J. Belošević, *Materijalna kultura*, *passim*.

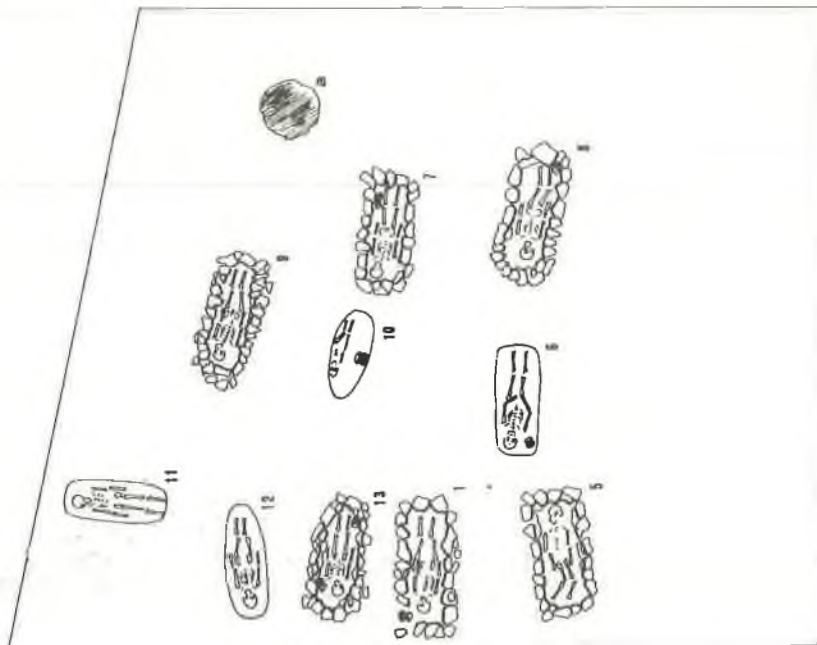
STANKOVCI — KLARIĆA KUĆE

STAROHRVATSKA NEKROPOLA

M.J. 1:100

PRILOG II

obredu pokapanja. To je prvo takvo otkriće na starohrvatskim nekropolama radnog horizonta na području Dalmacije u kojima se tragovi poganskog kulta pokapanja odražavaju u raznim oblicima.¹⁴ Poganski pogrebni običaji uočeni su još i u grobovima 5 i 7, jer su u njima nađeni tragovi paljevine i pepela. Uz to valja kao poganski ritualni čin smatrati i grobne priloge koji su u grob stavljeni iz ritualnih pobuda, kao što su to npr. keramičke posude, te oruđe i oružje, tj. oni predmeti s kojima su se pokojnici za života služili. Među grobnim prilozima u stankovačkim grobovima zastupljeno je oružje, oruđe, keramika, jedan toaletni predmet, dva nakitna predmeta i nekoliko metalnih ulomaka neutvrđene namjene. Od 13 istraženih prilozi su nađeni u 11 grobova, samo u grobovima 4 i 5 nije bilo nalaza. Slika priloga po grobovima je sljedeća: 2 željezne strijele (gr. 1), 6 željeznih noževa (gr.: 1, 3, 8, 9, 11 i 12) i 3 noža fragmentarno sačuvana (gr.: 2, 6 i 8), 2 željezne alatke (šila?) (gr.: 1 i 3), željezno kresivo (gr. 1), fragment brončanog prstena (gr. 8), brončana karičica (gr. 8), 3 željezna amorfnu ulomka (gr. 12) i 6 ulomaka od brončanog lima (gr. 1), fragment tkanine s jednog brončanog ulomka iz gr. 1, 1 koštani češalj (gr. 7) i 9 keramičkih posuda (gr.: 1, 2, 3, 6, 7, 8, 10) i u gr. 13 dvije.

TIPOLOŠKO-KRONOLOŠKA ANALIZA GROBNIH NALAZA

Nalazi iz starohrvatskih grobova u Stankovcima mogu se prema funkciji razvrstati u nekoliko grupa: ukrasni predmeti, oružje, oruđe i keramika.

Nakitni predmeti kojima se ukrašavalo tijelo ili odjeća u odnosu na ostale grobne priloge u ranom horizontu dalmatinsko-hrvatskih groblja veoma su rijetka pojava. Tu konstataciju potvrđuju i nalazi iz starohrvatskih grobova u Stankovcima. Naime, u 11 od 13 istraženih grobova nađeni su grobni prilozima, a samo u ženskom grobu 8 otkrivena su dva nakitna predmeta: 1 brončana karičica kružnog presjeka nesastavljenih krajeva i 1 fragmentarno sačuvan brončani prsten (tab. XII, 1 i 3). Karičica iz groba 8 najjednostavniji je tip starohrvatskog ženskog nakita, ona nije svojstvena nalazima u ranom horizontu starohrvatskih grobova, već su takve više zastupljene u starohrvatskim grobovima 9. do 11. st.¹⁵ Karičice toga tipa široko su rasprostranjene kod raznih naroda u velikom vremenskom rasponu od kasne antike do punog srednjeg vijeka.¹⁶ Potrebno je napomenuti da su karičica i fragmentarni brončani prsten nađeni u grobu s unutarne strane lijeve nadlaktice (vidi sl. 8), što znači da nisu bili u funkciji ukrasa, pa prema tome u grob su stavljeni iz ritualnih pobuda. Ti atipični nakitni predmeti ne pružaju oslonca za argumentiraniju i određeniju arheološku interpretaciju, već se, možemo kazati, uklapaju u repertoar nalaza ranog horizonta dalmatinsko-hrvatskih groblja.

Od oružja u nekropoli u Stankovcima zastupljeni su samo vršci željeznih strijela i to 2 primjerka u grobu 1. Strijele po svom obliku pri-

¹⁴ J. Belošević, *Materijalna kultura*, str. 79.

¹⁵ J. Belošević, *Materijalna kultura*, str. 85 i d.

¹⁶ J. Belošević, *Materijalna kultura*, str. 86; D. Jelovina, »Statistički tipološko-topografski pregled starohrvatskih naušnica na području SR Hrvatske«, *Starohrvatska prosvjeta* (u daljem tekstu SHP) ser. III, 8—9, Zagreb, 1963, str. 101 i d.

padaju tipu tzv. »lastina repa« s tuljcem za nasad (tab. IX, 4, 5). Vršci željeznih strijela ne spadaju, doduše, u rijetke arheološke nalaze na području Dalmacije, ali kako je ta vrsta oružja raznog porijekla, a u upotrebi je od prapovijesnih vremena do u razvijeni srednji vijek, teško ga je etnički i kronološki vrednovati. Stoga nalazi strijela iz Stankovaca, budući da su nađeni u zatvorenoj grobnoj cjelini i u sklopu nekropole, imaju arheološku izvornu vrijednost. Analogije za njih imamo među nalazima iz dalmatinsko-hrvatskih nekropola ranog horizonta s područja Ravnih kotara.¹⁷ Tako npr. u najvećoj i povijesno najznačajnijoj dalmatinsko-hrvatskoj nekropoli ranog horizonta, na Ždrijaču u Ninu, vršci željeznih strijela raznih tipova i veličina otkriveni su u 11 grobova, a među njima su najviše zastupljene strijele tzv. tipa »lastina repa«, tj. analogni primjerci našim strijelama iz Stankovaca. Te se strijele okvirno datiraju u 8. do u prvu polovicu 9. st., a tom vremenu, tj. 8. stoljeću pripadaju i primjerci iz Stankovaca. Oni predstavljaju još jednu potvrdu o upotrebi tog tipa strijela kod dalmatinskih Hrvata u ranom srednjem vijeku.

Među najčešće grobne priloge u spašenom dijelu groblja u Stankovcima spadaju željezni noževi. Otkriveno je ukupno 9 primjeraka u 8 grobova (gr.: 1, 2, 3, 6, 8, 9, 11 i 12), a u grobu 8 bila su 2 noža. Od 9 noževa 6 ih je relativno dobro sačuvanih, dok su tri noža sačuvana u jedva prepoznatljivim ulomcima. Svi su noževi istog tipa: jednostavni s ravnim hrptom i blago savijenom oštricom prema vrhu, s dužim ili kraćim trnom za nasadivanje drška. Veličina noževa kreće se između 12 i 18 cm. Služili su kao pribor muškaraca i žena za svakodnevnu upotrebu, a predstavljaju uobičajene i brojno zastupljene grobne nalaze u starohrvatskim grobovima ranog horizonta na području Dalmacije,¹⁸ dok ih u dalmatinsko-hrvatskim grobljima 9—11. st. nema ili su izuzetno rijetki.¹⁹ Kako su noževi nađeni u grobovima muškaraca, žena i djece i kod drugih slavenskih naroda, u stručnoj literaturi postavila se hipoteza o tome da su samo društveno slobodni ljudi bili pokapani s noževima.²⁰ U našem slučaju tu bi se pretpostavku moglo prihvatiti s obzirom na društveni stupanj razvoja Hrvata i s obzirom na ekonomsko socijalne razlike starohrvatskog društva u 8. st.,²¹ naime, iz tog su vremena željezni noževi o kojima raspravljamo. Noževi iz stankovačkih grobova tipološki i kronološki uklapaju se u repertoar starohrvatskih groblja ranog horizonta, a okvirno se datiraju u 8. st.

Od željeznih predmeta svakodnevne upotrebe nađeno je jedno željezno kresivo s kremenom za kresanje u grobu 1 (tab. IX, 1, 2). Kresiva kao upotrební predmet također su uobičajena pojava u dalmatinsko-hrvatskim nekropolama ranog horizonta u kojima, poslije noževa, predstavljaju najbrojnije grobne nalaze.²² Datiraju se okvirno u 8. do u prvu polovicu 9. st., a poslije tog vremena predstavljaju izuzetno rijetke

¹⁷ J. Belošević, *Materijalna kultura*, str. 104 i d.

¹⁸ J. Belošević, *Materijalna kultura*, str. 117 i d.

¹⁹ J. Belošević, *Materijalna kultura*, str. 118 i bilješka 224.

²⁰ Z. Váňa, *Einführung in die Frühgeschichte der Slawen*, Neumünster, 1970, str. 112 i d.

²¹ J. Belošević, »Die sozial-ökonomische Problematik des Horizontes der dalmatinisch-kroatischen Gräberfelder auf den Kerngebiet Dalmatinisch-Kroatien im Lichte der Resultate archäologischer Untersuchungen«, *Balcanoslavica*, 9, Beograd, 1980, str. 27 i d.

²² J. Belošević, *Materijalna kultura*, str. 118 i d.

grobne nalaze u starohrvatskim grobovima na području Dalmatinske Hrvatske.

Rjeđe željezne predmete u starohrvatskim grobovima ranog horizonta na području Dalmacije predstavljaju željezne igle (šila?), kakve su otkrivene u muškim grobovima 1 i 3 u Stankovcima (tab. IX, 3; tab. XI, 4 i tab. XX, 3). To su predmeti svakodnevne upotrebe (pribor ili alat), a pravu im je funkciju teško odrediti.²³ Kasnoantičkog su porijekla, što potvrđuju nalazi u grobovima kasne antike i u onim iz vremena seobe naroda, a prvi put sa arheološki evidentirani u slavenskim grobovima na teritoriju Jugoslavije, i to u starohrvatskim nekropolama ranog horizonta na području Dalmacije.²⁴ Najveći broj, ukupno 17 komada, tih željeznih upotrebni predmeta (šila?) nađen je u nekropoli na Ždrijacu u Ninu,²⁵ 4 primjerka otkrivena su u starohrvatskoj nekropoli na Maklinovu brdu u selu Kašić,²⁶ i nedavno je objelodanjen još jedan najnoviji nalaz a potječe iz slučajno otkrivenog ranosrednjovjekovnog groba u selu Jase-nak kod Sinja.²⁷ U vezi s nalazima tih željeznih upotrebni predmeta u grobovima u Stankovcima, kao i s ostalim ovdje spomenutim starohrvatskim nekropolama ranog horizonta s područja Dalmacije, potrebno je istaći da su ti predmeti kasnoantičko kulturno dobro, koje su Hrvati po svom doseljenju u ove krajeve izravno preuzeli od kasnoantičkog autohtonog stanovništva s kojim su došli u izravni doticaj, s njima se stopili i od njega poprimili niz drugih materijalnih i duhovnih dobara. To je ostavilo vidnih tragova na razvoj njihove kulture u novoj postojbini na obali i u zaleđu istočnog Jadrana.²⁸

Od metalnih nalaza iz grobova u Stankovcima treba spomenuti još nekoliko željeznih amorfnih fragmenata iz groba 12 (tab. XV, 1—3) i nekoliko ulomaka iz tankog brončanog lima iz groba 1 (tab. X, 9—14). Dok željezni ulomci iz groba 12 nemaju nikakve arheološki dokumentarne vrijednosti, dotle brončani ulomci iz groba 1, unatoč svojoj fragmentarnosti, zaslužuju stručnu pažnju. Radi se najvjerojatnije o okovima za obuću, na što nas upućuju zakovice sačuvana dva fragmenta (vidi tab. X, 13 i 14), kao i gotovo analogni nalaz iz jednog muškog još neobjavljenog groba iz nekropole na Ždrijacu u Ninu. Valja još pripomenuti da je veći brončani ulomak tab. X, 13) bio presvučen tkaninom (tab. X, 15 i tab. XIX, 4), ali, kako nismo mogli obaviti potrebne stručne analize sačuvanog tekstila, ne možemo ništa određenije kazati o tom nalazu. Uzgred se može napomenuti da fragmentarni ostaci tekstila, koji se obično nađu na pojedinim metalnim predmetima, na nakitu ili dijelovima oruđa, nisu baš rijetka pojava u starohrvatskim grobovima ranog hori-

²³ J. Belošević, *Materijalna kultura*, str. 120 i d.

²⁴ J. Belošević, *Materijalna kultura*, str. 121.

²⁵ J. Belošević, *Materijalna kultura*, str. 121.

²⁶ J. Belošević, *La nécropole paléocroate Kašić — Maklinovo brdo*, Inventaria archaeologica, fas. 28, (Y 269 — Y 278), Zagreb, 1982, usp. Tombe № 20, 39 i 50.

²⁷ A. Milošević, »Novi ranosrednjovjekovni grobni nalazi iz Cetinske krajine«, *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka*, Izd. Hrvatskog arh. društva, sv. 8, Split, 1984, str. 196, tab. XIX.

²⁸ A. Mohorovičić, »Analiza razvoja pučkih nastamba na otočkoj skupini Lošinj — Cres«, *Ljetopis JAZU*, knj. 60, Zagreb, 1955, str. 230 i d.; Š. Batović — O. Oštrić, *Tragovi ilirske kulturne baštine u narodnoj kulturi našeg primorskog područja*, Simposium — predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slavena (Mostar 1968), Centar za balkanološka ispitivanja 3, Akad. nauka i umj. BiH, pos. izd. knj. XI, Sarajevo 1969, str. 245 i d.; A. Stipčević, *Iliri*. Zagreb. 1974. nassim.

zonta na tlu Dalmacije,²⁹ a ni u ranosrednjovjekovnim slavenskim nekropolama na području Jugoslavije i izvan nje.³⁰

Među nalaze koji imaju prije svega upotrebnu funkciju, a ponekad se mogu svrstati i među ukrasne predmete, spada koštani trodjelni češalj iz ženskog groba 7, nađen s unutarnje strane desne ruke u visini pojasa (sl. 7; tab. XII, 4 i 4a; tab. XIX, 1). Za koštani češalj s dva reda zubaca, a takav je i naš primjerak iz Stankovaca, može se općenito kazati da je najrašireniji tip češlja koji se u neizmijenjenom obliku nalazi u upotrebi od rimskog vremena pa sve do danas. To je čest nalaz u kasnoantičkim naseljima i grobovima, kao i u grobovima kod raznih etničkih grupacija iz vremena velike seobe naroda na širokom evroazijskom prostoru, kao i na tlu Jugoslavije. Nalazimo ga i na ranosrednjovjekovnim lokalitetima, kako u naseljima tako i u grobovima kod svih slavenskih naroda.³¹ Naš primjerak spada u malobrojne nalaze te vrste na dalmatinsko-hrvatskim grobljima ranog horizonta. Kao analogije za češalj iz Stankovaca mogu poslužiti češljevi iz starohrvatske nekropole na Ždrijacu u Ninu, u kojoj su koštani češljevi nađeni prvi put.³² Zatim kao tipološke paralele mogu poslužiti brojni češljevi iz nekropole 7. i 8. st. s područja Istre, koje B. Marušić pripisuje etnički miješanom stanovništvu, pretežno romaniziranim starosjediocima, među kojima ima i slavenskih došljaka.³³ S područja SR Slovenije poznati su nam češljevi u tri ranosrednjovjekovne slavenske nekropole: nekropoli u Brezju na Zrečami kod Maribora, koju S. Pahič datira u drugu polovicu 8. st. do u prvu polovicu 9. st.,³⁴ zatim u istovremenoj nekropoli u Turnišću kod Ptuja,³⁵ i u nekropoli na Rojah pri Moravčah u Dolenskoj, koja je također datirana na kraj 8. st.³⁶ Izvan Jugoslavije dvodijelni koštani češljevi nađeni su u nekropolama velikomoravskog horizonta na tlu Čehoslovačke,³⁷ dosta česti su nalazi u naseljima i ranosrednjovjekovnim nekropolama na području Poljske,³⁸ i Rusije.³⁹ Dakle, možemo kazati da češalj iz groba u Stankovcima, kao i češljevi iz starohrvatske nekropole na Ždrijacu u Ninu, okvirno pripadaju 8. st. Oni su još jedan u nizu dokaza da su

²⁹ J. Belošević, *Materijalna kultura*, str. 130.

³⁰ M. Dragičević, »Nekoliko fragmenata takstila iz grobova nekropole Sv. Spas u selu Cetini kod Vrlike«, *SHP*, III, 12, Split, 1982, str. 161 i d.; M. Kostelniková, »Velkomoravský textil v archeologických nálezích na Morave«, *Studie Arch. ústava ČSAV*, I, 4, Brno, 1973.

³¹ J. Belošević, *Materijalna kultura*, str. 124.

³² J. Belošević, *Materijalna kultura*, str. 123 i d.

³³ B. Marušić, »Zgodnjesrednjeveško grobišče v Čelegi pri Novem Gradu u Istri«, *Arh. vestnik*, IX—X, 3, 4, Ljubljana, 1959, str. 191 i d.; Isti, »Nekropole 7—8. st. u Istri«, *Arh. vestnik*, XVII, Ljubljana, 1967, str. 337 i d.; Isti, »Ranosrednjovjekovna nekropola na Vuhu kod Brkača«, *Histria archeologica*, 10, 2, Pula, 1979, str. 135 i d.

³⁴ S. Pahič, »Antični i staroslovanski grobovi v Brezju nad Zrečami«, *Rasprave SAZU*, VI, Ljubljana, 1969, str. 217 i d.

³⁵ B. Jevremov, »Neuendekte Gräber in der Nekropole in Turnišće bei Ptuj«, *Balcanoslavica*, 2, Beograd, 1973, str. 81 i d.

³⁶ D. Vuga, »The early mediaevale necropolis at Roje pri Moravčah (Moravče pri Gabrovki) in Dolenska, in the light of archaeological exploration up to the present time«, *Balcanoslavica*, 2, Beograd, 1973, str. 59 i d.

³⁷ V. Hrubý, *Staré Město, vekomoravské pohřebiště »/Na Valách/«*, Praha, 1955, str. 121 i d.; J. Eisner, *Rukovět slovenské archeologie*, Praha, 1966.

³⁸ Z. Rajevski, *Zabytki zrogu i kości w grodzie gnieznieńskim*, Gniezno, 1939; passim W. Hensel, *Die Slawen im frühen Mittelalter*, Berlin, 1965, str. 225.; Z. Hilczerówna, »Rogownictwo gdąskie w X—XI wieku«, *Gdąskie wczesnosredniewieczny*, IV, Gdąsk, 1961, str. 119.

Hrvati po doseljenu na područje Dalmacije, uz mnoge druge predmete materijalne kulture, preuzeli i koštane češljeve, koji se s pravom, u našem slučaju, mogu smatrati antičkim kulturnim dobrom.

Od arheološkog materijala u Stankovcima bilo je najviše nalaza keramike. Od 13 istraženih grobova u njih 8 nađena je po jedna keramička posuda (gr.: 1, 2, 3, 6, 7, 8, 10), dok su u grobu 13 bile dvije. Ta keramika po svojim oblicima, tehničkoj izradi i fakturi veoma je zanimljiv materijal među poznatom slavenskom keramikom iz starohrvatskih nekropola ranog horizonta na tlu Dalmacije. Načinjena je od više ili manje pročišćene gline pomiješane s pijeskom i zrcnima kalcita. Izrađena je na primitivnom ručnom lončarskom kolu s malim brojem okretaja. Vanjska površina posuda dosta je glatka, dok su unutarnje stijenke neravne, s uočljivim tragovima ručnog modeliranja. Četiri posude imaju po sredini dna plitko kružno udubljenje, trag osovine primitivnog ručnog lončarskog kola. Pečenje tih posuda dosta je dobro i ujednačeno. Sve posude su crnosive boje, osim one iz groba 7 koja je crvenkastosmeđa. Samo je posuda iz groba 10 bogato ukrašena (tab. XIV, 1 i 1a) motivom karakterističnim za slavensku keramiku — valovnicom i horizontalno ugribeanim brazdama. Još se na dvije posude javlja skroman ukras jedno-tračne ugrebene brazde: na vratu posude iz groba 3 (tab. XI, 5) i jedno-tračna valovnica ugrebena ispod vrata na posudi iz groba 13 (tab. XV, 6). Keramika iz Stankovaca zaslužuje pozornost i po svojim oblicima. Uz pretežno tipične slavenske oblike posuda, kao što su one iz grobova 1, 2, 6, 8, 10 i 13, koje su trbušasto kružne ili više jajolikog ili kružno jajolikog oblika, širokog grla s više ili manje izduženim vratom i ravnim dnom, zastupljene su i dvije posude osobitih oblika. Takve se javljaju u neznatnom broju gotovo na svim lokalitetima na kojima je ustanovljena slavenska keramika na području Dalmacije, a ovdje smo izdvojili posudu iz groba 3 (tab. XI, 6) koja svojim zdjelastim oblikom predstavlja gotovo usamljen primjerak toga tipa među raspoloživom slavenskom grobnom keramikom s područja Dalmacije. Svakako najzanimljiviji primjerak predstavlja posuda iz groba 8 (tab. XII, 3 i tab. XVII, 1). Ova je posuda po obliku srodna s antičkom posudom tipa ojnohoe — s trbušastim tijelom, s izduženim vratom i proširenim grlom s naznačenim izljevom i ravnim dnom, bez ručke. Jedini srodni primjerak toj posudi je posuda iz groba 3 s nekropole Ždrijac u Ninu, s tom razlikom što primjerak iz nekropole Ždrijac ima još i ručku.⁴⁰ Bližih analogija u slavenskoj keramici ne nalazimo na području naše zemlje, a ni među slavenskom keramikom uopće. Tip ojnohoa posuda javlja se u ranosrednjovjekovnim nekropolama na tlu Albanije, a nalazimo ga u bizantskoj i kasnoantičkoj keramici od 5. do 9. st., nađenoj u podmorskim nalazištima uz našu obalu, uz obalu Male Azije, kao i na području Atene i Korinta, na što je nedavno u stručnoj literaturi upozorio Z. Brusić.⁴¹ Na osnovi iznesenih podataka možemo s pravom kazati da je slavenska keramika na području Dalmacije imala specifičan razvoj, a to najzornije potvrđuje pojava keramike osobitih oblika; ona u stvari predstavlja više ili manje uspjele imitacije antičkih oblika posuda izrađenih priprostom slavenskom tehnologijom. Zato s pravom možemo kazati da se slavenska keramika

⁴⁰ J. Belošević, *Materijalna kultura*, str. 109 i d., tab. LIII, 1 i tab. LXXXIX, 1.

⁴¹ Z. Brusić, »Neki oblici kasnoantičke keramike s podmorskih nalazišta uz našu obalu« *Glasnik zbornik Zagreb 1980* str. 77 i d. tab. VI i VII.

razvijala pod izravnim utjecajem keramičke produkcije autohtonog življa, s kojim su Hrvati po svom doseljenu došli u izravni doticaj, s njima se stopili i prihvatili njihovu kulturu. Oni su joj dali svoju slavensku komponentu, dalje je razvijali i postali njeni glavni nosioci.

Kronološko vrednovanje keramike iz Stankovaca omogućava nam komparativna arheološka građa slavenske keramike datirane zatvorenim grobnim cjelinama iz dalmatinsko-hrvatskih nekropola ranog horizonta, kao što je nekropola na Ždrijacu u Ninu, koja je dala najveći broj keramike, zatim nekropola uz humak Materiza u Ninu, te nekropole na Maklinovu brdu i na položaju Razbojine u selu Kašić,⁴² te druga manja groblja kao i pojedinačni i slučajni nalazi.⁴³ Slavensku keramiku osobitih oblika, na kojoj se najzornije ispoljavaju utjecaji antičke keramičke proizvodnje, smatramo najstarijom među raspoloživom slavenskom keramikom koja potječe iz kosturnih starohrvatskih nekropola ranog horizonta istraženih na području Dalmacije, i okvirno je datiramo u 8. st. Za ranije datiranje ili za njenu užu dataciju unutar 8. st. još uvijek nemamo arheološki egzaktnih podataka. S toga je neprihvatljivo mišljenje onih autora koji slavensku keramiku iz nekih kosturnih nekropola dalmatinskih Hrvata ranog horizonta datiraju čak u sredinu 7. st. Takva je datacija proizvoljna i neodrživa, jer je arheološki neargumentirana.⁴⁴ Dakle, keramički fundus iz Stankovaca, a time i spašeni dio groblja, datiramo okvirno u 8. st.

ZAKLJUČAK

Istraženi grobovi u Stankovcima, kod Klarića kuća, na osnovi provedenih analiza grobnih nalaza kao i na temelju ostalih zapažanja uočenih istraživanjem, predstavljaju ostatak manjeg dijela nesumnjivo veće ali, na žalost, uništene starohrvatske nekropole ranog horizonta. Istraženi grobovi po načinu pokapanja imaju pogansko obilježje, a po grobnim priložima naglašen kulturni utjecaj autohtonog življa. To su, možemo kazati, zajedničke karakteristike svih dalmatinsko-hrvatskih nekropola ranog horizonta. Međutim, istraženi grobovi u Stankovcima imaju izrazitije naglašenu pogansku komponentu, s jače naglašenim kulturnim utjecajem autohtonog življa. Taj se utjecaj prvenstveno reflektira u kamenoj grobnjoj arhitekturi načinjenoj od neobrađena kamena uslojenog u više redova u suhozidnoj tehnici, koja dosad nije bila poznata niti na jednoj starohrvatskoj nekropoli ranog horizonta na tlu Dalmacije. Zatim valja spomenuti i neke pojave koje se odnose na pogrebne običaje. Tako npr. na stankovačkom groblju uočena je veoma raznolika orijentacija grobova, kao i paljenje vatre na grobovima, a posebno zanimljivo otkriće je vatrište unutar nekropole. Što se grobnih priloga tiče posebno treba istaći pojavu šila i koštanog češlja, među grobnim nalazima. Naime, to su upotrební predmeti koje su Hrvati izravno preuzeli od autohtonog stanovništva i nisu brojni nalazi u starohrvatskim nekropolama ranog horizonta u Dalmaciji. Posebnu pažnju zaslužuje keramika, među kojom su uz tipično slavenske oblike posuda zastupljeni i posebni oblici rađeni pod utjecajem keramike autohtonog življa, kao što su posude iz groba 3 i 7.

⁴² J. Belošević, *Materijalna kultura*, str. 114 i d.

⁴³ A. Milošević, *sp. dj.*, passim.

⁴⁴ D. Jelovina, »Ranosrednjovjekovno groblje na lokalitetu 'Brig' kod

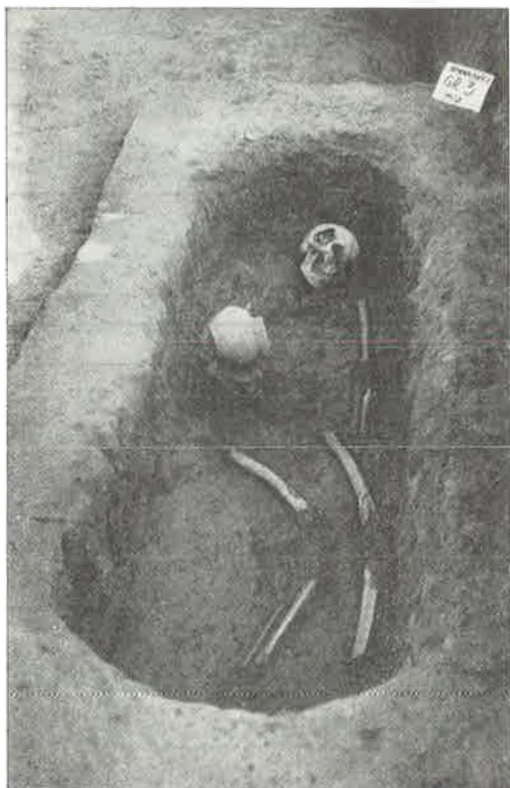

Sl. 1

Sl. 2

Tab. I — Stankovci — Klarica kuće, 1 — pogled na teren s jugoistoka na kome se nalazio spašeni dio nekropole (prednji plan slike), 2 — pogled na dio terena sa sjeverozapadne strane na kome su uništeni grobovi.

Sl. 1

Sl. 2

Sl. 3

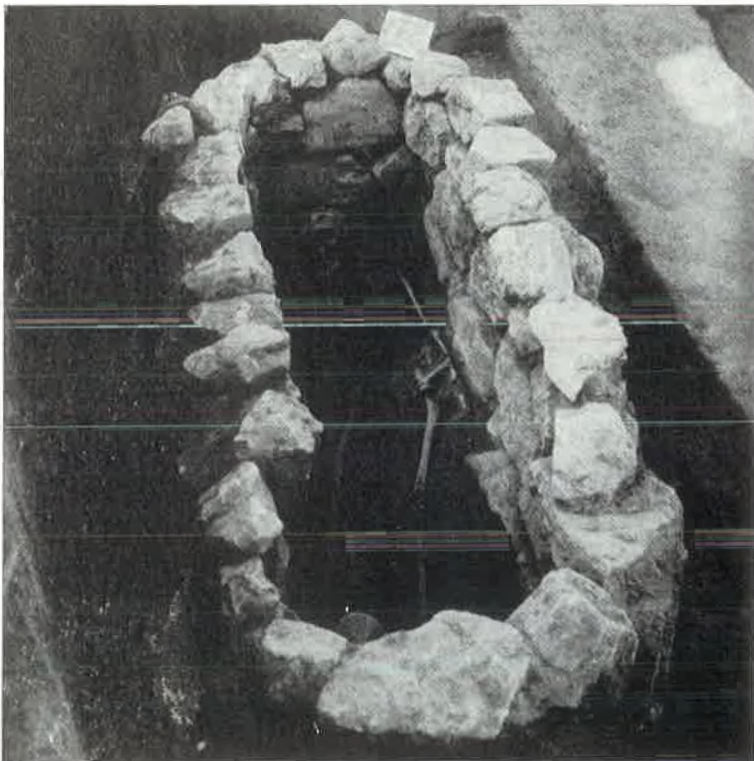

Tab. III — Stankovci —
Klarića kuće, 1 i 2 —
starohrvatski grobovi (5,
7) s kamenom grobnom
arhitekturom

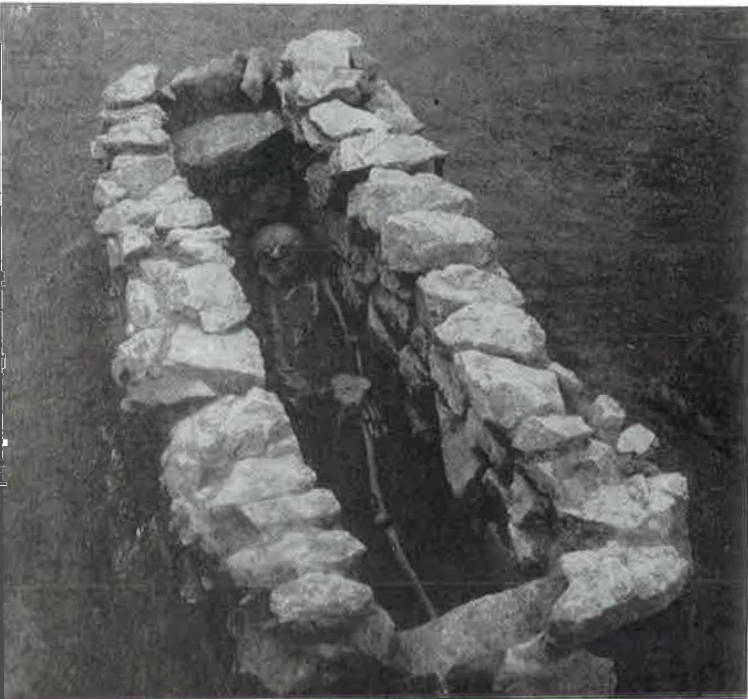
Sl. 1

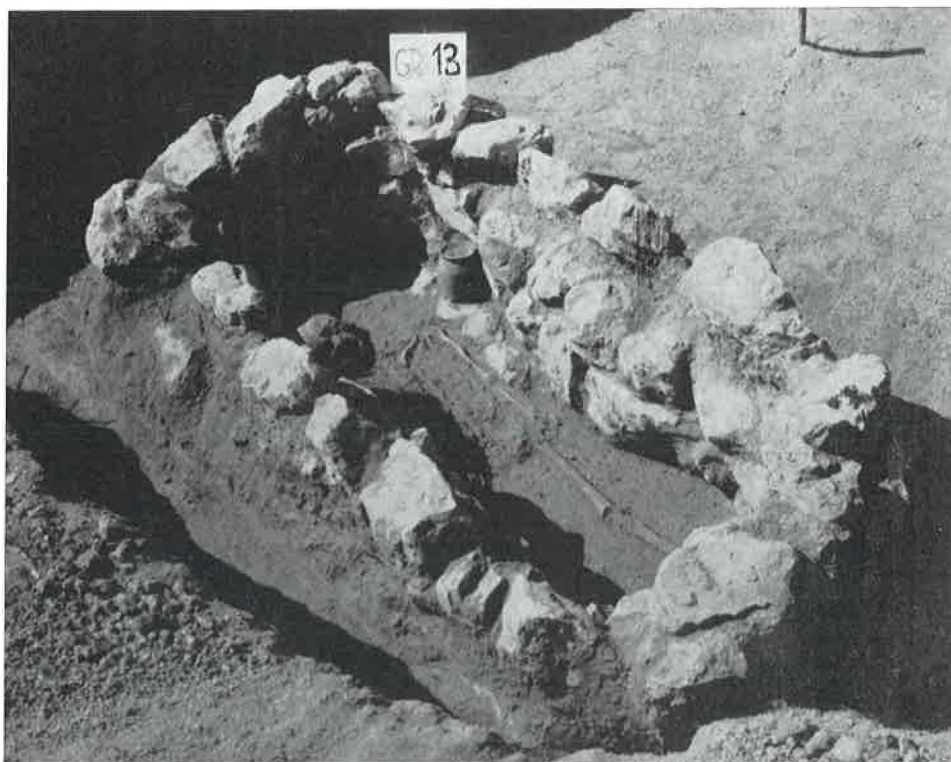

Tab IV — Stankovci —
Klarića kuće, 1 i 2 —
starohrvatski grobovi (8,
9) s kamenom grobnom
arhitekturom.

Sl. 1

Sl. 1

Sl. 2

Sl. 1

Sl. 2

Sl. 1

Sl. 2

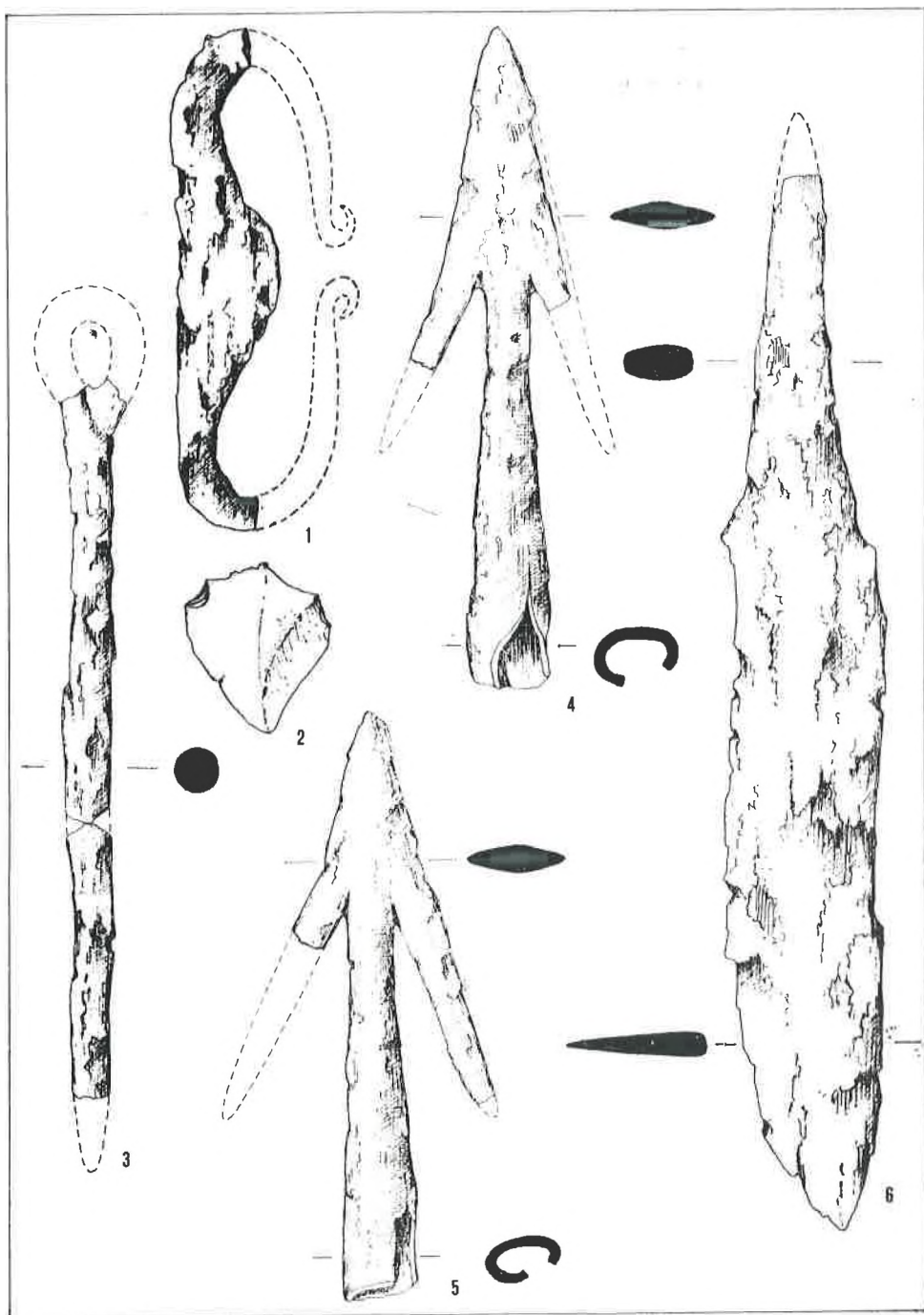

Sl. 1

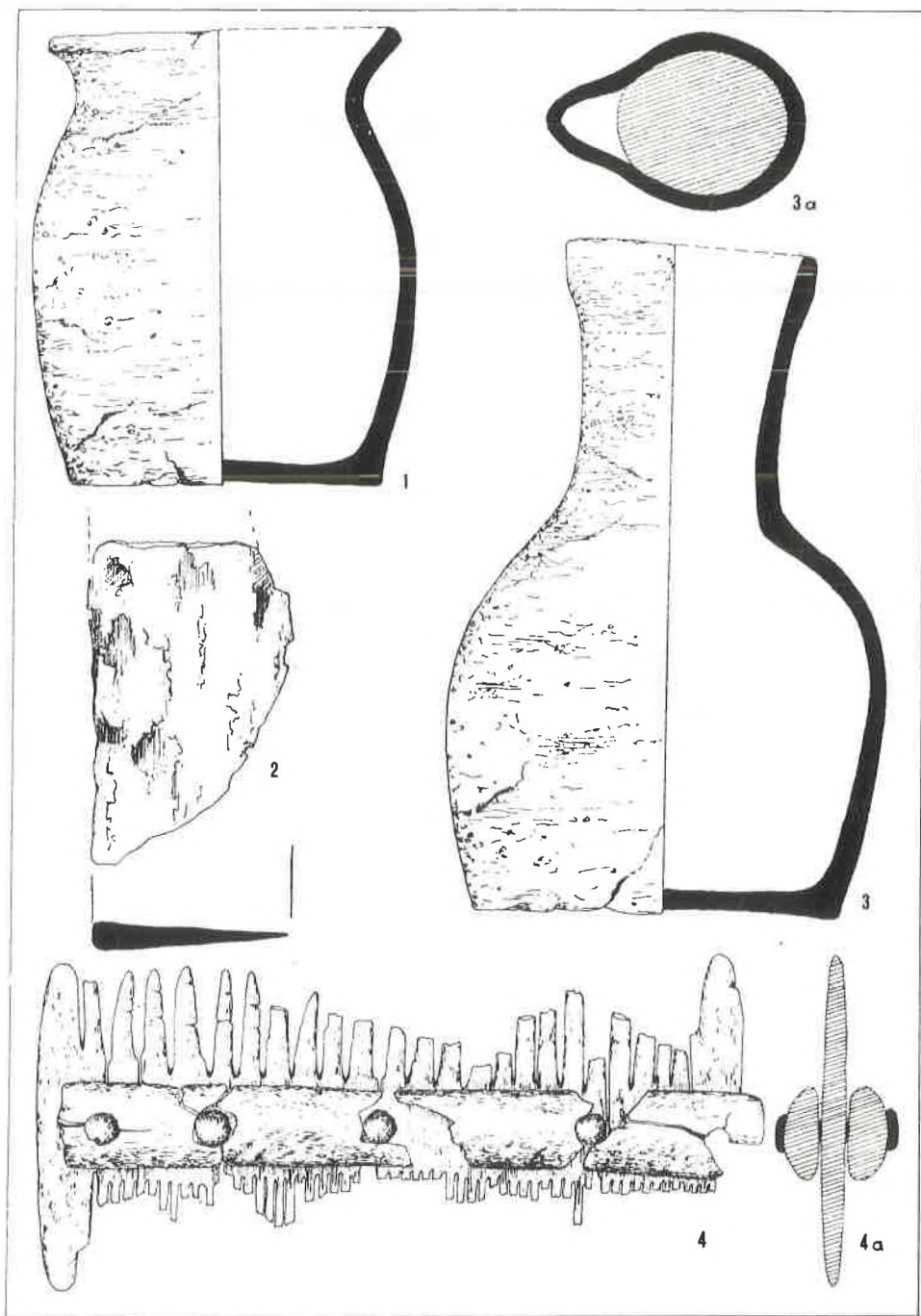
Sl. 2

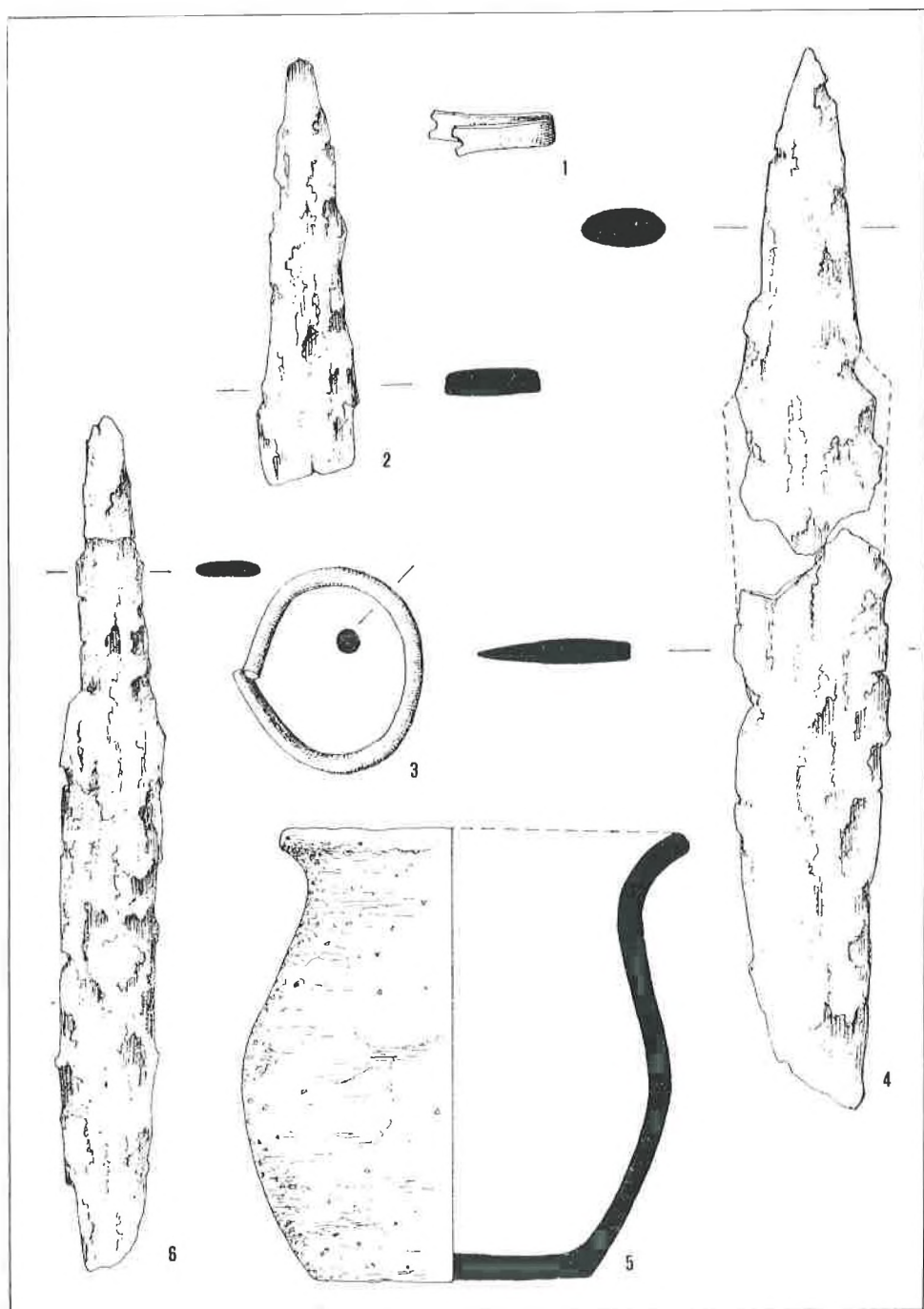
Tab. VIII — Stankovci, položaji — Široki bunar 1 — prizor istraživanja usamljenog

Tab. IX — Stankovci — Klarića kuće, 1—6 — prilozi iz groba 1.

Tab. XII — Stankovci — Klarića kuće, 1 i 2 — grob 6; 3 i 4 — grob 7.

Tab. XIII — Stankovci — Klarića kuće, 1—5 — grob 8; 6 — grob 9.

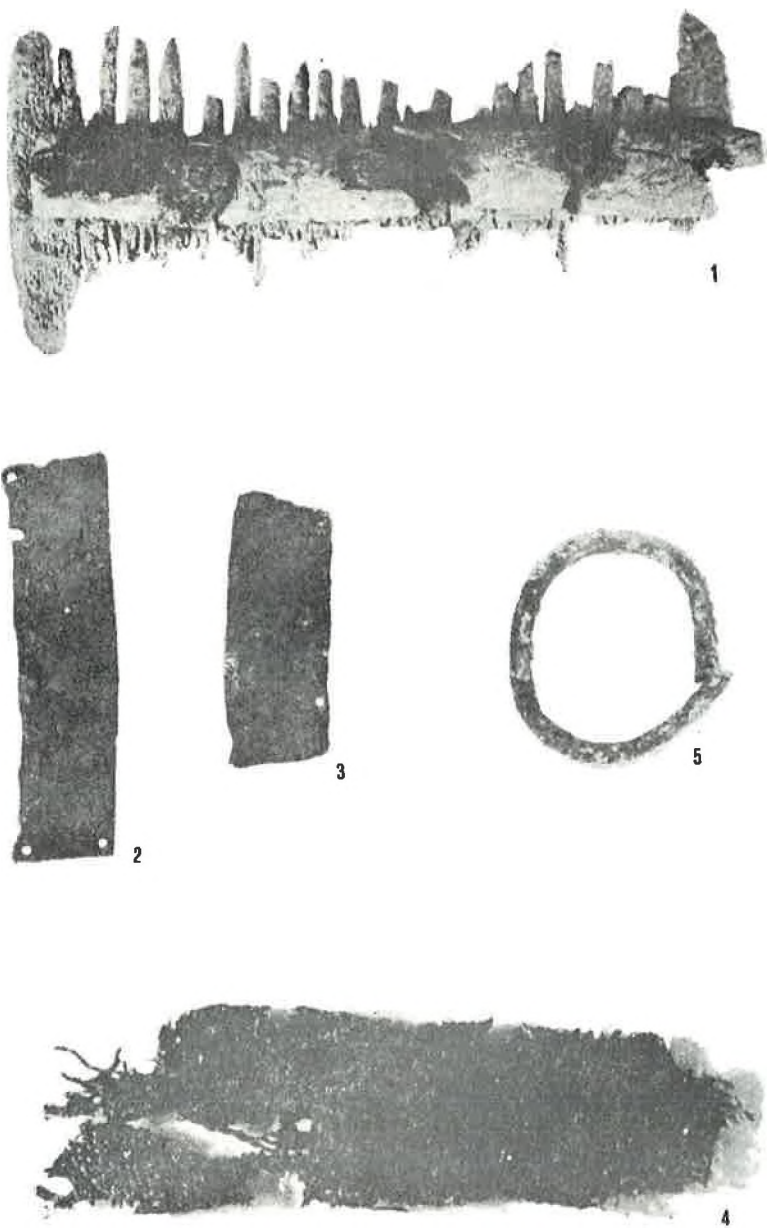
Tab. XVI — Stankovci — Klarića kuće, 1 i 1a — grob 1; 2 i 2a — grob 2; 3 — grob 3.

Tab. XVII — Stankovci — Klarića kuće, 1 — grob 7; 2 — grob 6; 3, 3 a — grob 10.

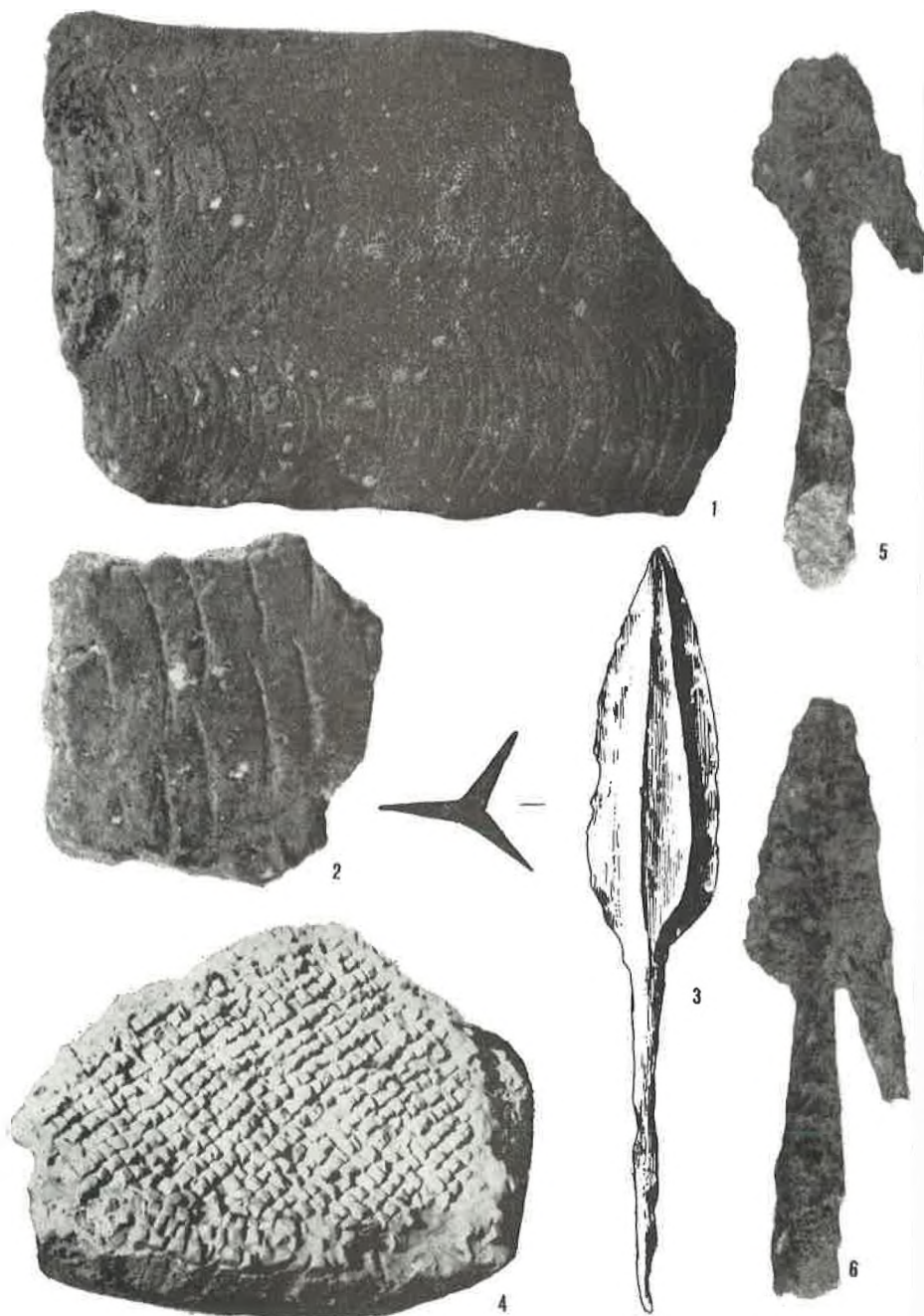
Tab. XVIII — Stankovci — Klarića kuće, 1 — grob 12; 2, 2 a i 3 — grob 13.

Tab. XIX — Stankovci — Klarića kuće, 1 — grob 7; 2—4 grob — 1; 5 — grob 8.

Tab. XX — Stankovci — Klarića kuće, 1 i 3 — grob 3; 2 — grob 1; 4 — grob 11.

Tab. XXI — Slučajni grobni nalazi s područja sela Stankovci: 1 i 2 — neolit keramika — bunar Siritovac na jugoistočnom dijelu Stankovač polja; 3 — trobridna željezna strijela; 4 — ulomak antičkog moza iz seoskog groblja; 5 i 6 — željezne strijele.